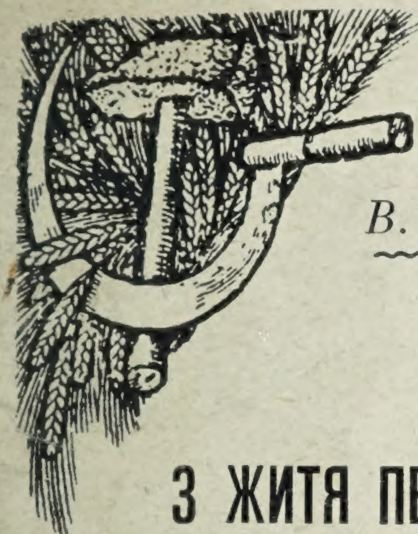
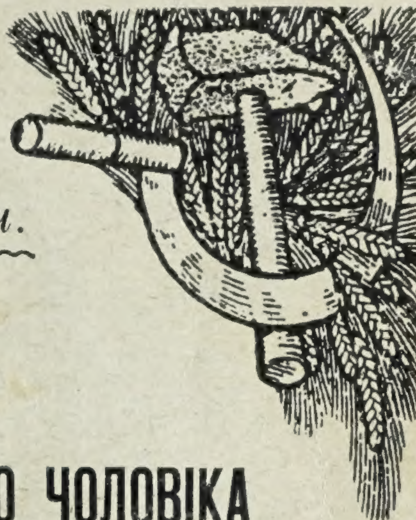

В. Лункевич.

З ЖИТЯ ПЕРВІСНОГО ЧОЛОВІКА І СУЧАСНИХ ДИКУНІВ.

Ціна 25 центів.

Накладом
"УКР. РОБІТНИЧИХ ВІСТЕЙ"
Вінніпеґ, Ман., Канада.
1923.

В. Лункевич.

З ЖИТЯ ПЕРВІСНОГО ЧОЛОВІКА І СУЧАСНИХ ДИКУНІВ.

Накладом
"УКРАЇНСЬКИХ РОБІТНИЧИХ ВІСТИЙ"
Вінніпеґ, Ман., Канада.
1923.

I. “Дикий” чоловік.

Земля наша велика, а населюючі її народи ріжнять ся від себе як зверхним виглядом і способом житя, так і звичаями, умом і образованєм. Одні з них звуть ся народами *просвіченими*, або *цивілїзованими*, а других називають *дикунами* або *варварами;* також зовуть їх народами *первісними*.

Порівнайте наприклад образованого Анґлійця з австралійським дикуном*), і наглядно побачите, яка істнує ріжниця між цивілїзованим чоловіком і дикуном. Перший з них жиє в великих містах і добре устроєних селах, ставить многоповерхові, гарні камениці, палати і церкви, проводить зелїзні дороги і телєґрафи, будує фабрики, занимає ся промислом і торговлею, закладає шпиталї і школи, має писані закони і є горожанином сильної, зорґанїзованої держави, а другий коротає свій вік в нужденних колибах і лїпянках, а навіть під голим не-

*) Корінний мешканець Австралії, одної з частий світа.

бом, живить ся чим попаде, ходить в тім в чім його мати на світ породила, полює на звірів з ожогом чи каменем в руках, збирає в лїсї овочі дерев та викопує з землї корінцї диких ростин; письма він не знає і не має великих сїл та міст з школами, лїчницями, почтами, телеґрафами та трамваями.

Він — не горожанин зорґанізованої і добре устроєної держави, а член невеличкого племени, яким править вожд-войовник і котре ворогує безнастанно з другим таким-же нечисленним племенем.

Ріжниця — як бачите — велика, однак не така вже велика, щоби ми мали право говорити, що дикий чоловік подобає скорше на малпу як на просвіченого чоловіка. Много грубого, жорстокого, а навіть звірського криє ся в души "дикого" чоловіка; много незвичайного і дивного на наш погляд знайдемо в його житю, звичаях і обичаях; богато чудного і незвичайного є в їх поглядах на родинне житє і подруже, в понятях про релїґію, посмертне житє і Бога, про те, що добре, а що зле. Але все те не дає нам права вірити в ті дивовижні байки про ріжних дикунів, людоїдів та песиголовцїв, які кружать між темними людьми.

І коли ми хочемо говорити в сїй розвідцї про житє деяких дикунів, то не маємо на цїли за-

Північно-американський Індіянин, племени Саюкс (Дакота).

бавляти читачів фантастичними, нечуваними і небувалими, видуманими казками, а познакомити з способом житя і звичаями тих народів, що ще дуже мало розвинені і умово і непросвічені та задля того і називають ся "дикими".

Дикі племена, котрі заселювали та ще і тепер в части заселюють північну Америку, називають ся Індіянами. Про них ще нераз прийде ся згадати в сїй розвідцї, тому скажу кілька слів про вигляд Індіянина.

Він збудований досить добре, стрійний і моторний. Скіра його червоно-брунатної краски, нїби мідь, тому і називають його "червоноскірим" дикуном.

Лице у Індіянина широке, чоло вузке, малі очи з густими насупленими бровами, орлиний ніс, борода коротка, волосє на голові густе чорне і тверде як кінська грива.

З вигляду не представляє ся Індіянин нї страшним нї подібним до звіряти. Очевидно що в порівнаню з яким гарним та ще в додатку чисто і гарно убраним Европейцем буде він виглядати як "дикун", але між иншими не культурними народами стоїть він досить високо.

Непривичний для нас вигляд Австралїйця, мешканця тої части світа, що зве ся Австралїєю. Його вже по правдї можна назвати чорно-

скірим, бо його темно-брунатна скіра видає ся з далека цілком чорною.

Мешканець острова Фіджі коло Австралії.

Лице Австралійця цілком не гарне: чоло низьке, великий рот з вивернениMи, товстими, червоно-синими губами, ніс широкий, приплесканий і з роздутими ніздрями. Волосє у Австралійця густе, чорне і вовнисте, часто розпатлане і покудовчене — наче якась кучма у него на голові. Тілом він сухорлявий, з вузкими плечами і довгими худими ногами; руки костисті і також довгі.

Постава, як бачимо, ні трохи не складна, однак помимо своєї будови Австралієць дуже зручний і свобідний в рухах; поводить ся він свобідно, ступає певно і з повагою; своїм оружем: копієм і дручком орудує дуже добре, а до того бігає та скаче по майстерськи.

Правда — в лици його не видно особливої доброти, смирности та довіря до людий; він дійсно "дикий" чоловік, однак не можна уважати його тупим, подібним до звіряти сотворінєм.

Австралійці — дійсні "дикуни" але є народи, що ще більше заслугують на ту назву.

Коло полудневого кінця Америки лежить кілька більших і менших островів, що звуть ся спільним іменем: "Огненна земля". Мешканці тих островів "огнеземельці" дуже мало розвинені.

"Здивованє, якого я зазнав побачивши перший раз на дикім каміннім березі Огненної зем-

лї громадку туземців нїколи не затре ся в моїй памяти — говорить великий анґлїйський учений Дарвін...

"Ті люди були цїлком голі і пестро помальовані; довге їх волосє було розкуйовдане, рот покритий піною, на лицях їх відбивала ся жорстокість, здивованє і недовірчивість. Вони не знали жадних винаходів, а живили ся так як звірята добичею, як що успіли піймати; не було у них жадної управи, а зглядом кождого, що не належав до їх племени були жорстокі і безпощадні".

Перше, що кидає ся в очи — се їх невеличкий зріст; найвисший мущина з сего племени має не більше як півтора метра, а звичайний їх ріст — се 1 м. і 25 або 30 цм.

Найбільше поразила подорожників непропорціональність межи долїшною а горішною частию тїла огнеземельця. Видає ся, якби хтось взяв туловище дорослого чоловіка і поставив на слабі, худенькі ніжки 10—12 лїтної дитини! А як додати до того великий, віддутий живіт, довгі худощаві руки, пласке лице з навислим на чоло волосєм, вузенькі безброві очи і широкий рот з відстаючими губами, то буде мати ся понятє про те, як виглядає огнеземелець.

Правда — вигляд їх не дуже то приємний

і гарний, але огнеземелець ще не найпоганійший з "дикунів".

В полудневій Африці жиє одно племя чорноскірих людий, що звуть ся "бушменами". Придумали їм ту назву Европейці, а значить вона "лїсовий чоловік".

Ті дикуни стоять низше від инших так що до способу житя, як і задля зверхного вигляду.

Нема людий, котрі відзначали би ся таким малим ростом, як бушмени. Висота їх виносить мало що більше як 1 м. Між всїми людьми земської кулї, так цивілїзованими як і дикунами уходять "бушмени" за карловатий нарід. Люди сї не лиш маленькі ростом, але і дуже худі. З вигляду вони сухі, заморені голодняки. Рідко коли стрітиш серед Бушменів повнолицого; нема таких і серед жінок, хоч жінки у них звичайно більші ростом від мущин.

Задля своєї худорлявости Бушмен виглядає дуже нескладно. Здає ся, що велика його голова ледво держить ся на тонкій, жилавій шиї, плечі остро виступають, лопатки стирчать, скіра у них суха і тонка та поморщена; лице поморщене навіть у молодих людий, а черево — нещасне "черево бідности"! — або сильно виду-те як бубон, або запале, залежно від того чи Бушмен голодний чи напхав свій живіт чим попало. Ноги і руки підходять якраз до цілої по-

Бушмен, африканське племя.

стави; мускули на них тонкі, сторчать сухими, жилястими скрутнями.

Огнеземельці і Бушмени вважають ся за найменше культурних, отже за найбільше "диких" людий на земли.

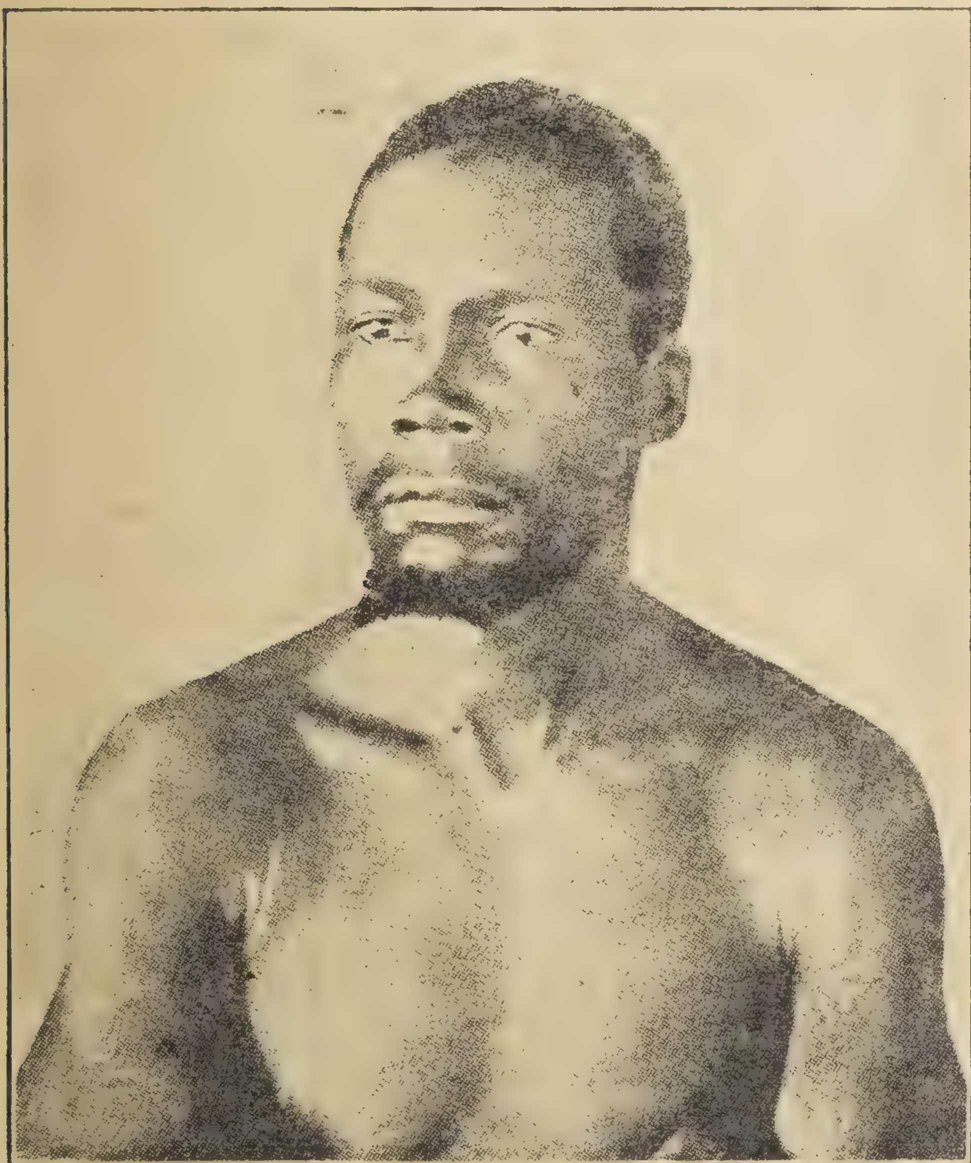
II. Про прастарі часи.

Богато тисячеліть минуло з тої пори, як на земли появили ся люди. Були царства — великі, могучі—та їх не стало; жили народи, колись многочисленні і сильні, а тепер їх нема. Держави падали, а на їх розвалинах виростали нові; на місце одних народів являли ся другі, житє людий зміняло ся, лад, звичаї і обичаї ставали чимраз більше ріжнородні.

Ви спитаєте: звідки ми то всьо знаємо? Про те, що було сотки, тисячі літ тому назад розказують нам стародавні книги, літописи і написи викувані на могильних памятниках і плитах. Але були і такі часи, коли люди не мали жадного понятя о літописях, бо штука писаня не була ще відкрита.

То часи — далекої від нас, давної давнини, то ті часи, котрі ми називаємо "непамятними". І тоді земля давала людям захист і поживу, і тоді багряніла від крови ворогуючих з собою племен, чула стони нещасливих та радісні оклики

вибранців судьби. І тоді люди збирались в більші громади, закладали осібні оселї а може бути, що і великі міста, мали начальників та войовників, підчиняли ся неписаним законам,

Кафр з Кейп, Африка.

заключували подружа, виховували діти і т. д. Але хтож розкаже нам правду про ті старі часи? Письм з того часу не лишило ся жадних, бож тоді ніхто писати не умів. Правда, майже в кождім народі істнують ріжні перекази про давні часи і ті переходять з уст до уст, від дідів та прадідів до синів і внуків, але в тих переказах так много казочного, зерно правди так дуже обмотане видумками, що не мож на них спустити ся.

Щож тут робити? До кого звернути ся з запитом про житє *первісних* людий?

Наука і тут приходить з підмогою цікавости чоловіка: вона показує нам ту дорогу, котра веде до пізнаня житя народів, що заселювали землю много тисяч літ тому взад; дорога та проста, а певна. Справа має ся так:

На берегах декотрих великих рік, озер і морей в *нанесеній почві, в печерах,* що так часто стрічають ся в гористих околицях, в *могилах* старого, бог зна колишнього, цілком вже забутого і зарослого кладовища — всюди в таких місцях знаходили нераз дивні знаряди і зброю з каменя, бронзи або зеліза, черепки глиняної посуди, ріжні незугарні вироби із кости, рога і т. п. — і все те находить ся враз з скелєтами або розсипаними кістьми та черепами людий.

Кафр, африканське племя.

Щож се за останки? Звідкіля вони взяли ся? До кого належали? Тут найдете ви ножі і скребачки із кременя, топори, молоти і долота з каменя, кремінні, бронзові або зелїзні наконечники від копій і стріл, кістяні іглп, шила, гарпуни і гачки до ловленя риб і много иншого. Ясна річ, що все те дїло рук людських і що всїм тим послугував ся чоловік, як предметами потрібними в щоденнім житю. Минали віки, наставали инші часи і спосіб житя поступав много наперед, домашна обстанова і всїлякі потрібні предмети ставали щораз лїпші і богатші, більше ріжнородні, пощезали кремінні стріли, камінні топори і кістяні іглп, щез з лиця землї і той нарід, що колись там послугував ся камінними знарядами — та память про минуле все таки лишила ся. Із марних останків, що заховали ся в земли та печерах, можемо догадати ся про спосіб житя людий із давноминулих віків.

Памятники старини розкидані по всїй земли. В північній Америцї, а також у нас на Українї є богато усипаних горбків, що звуть ся *курганами*. Кургани се посмертні могили первісних людий. В таких могилах знаходять скелєти людий а коло них ріжні предмети: камінні знаряди, глиняну посуду та хатну обстанову. Як все те тут дістало ся — не трудно догадати ся. Первісний чоловік ховаючи покійників, клав

враз з ними до могили і ті всї предмети, яких померші уживали за житя.

Такий звичай заховав ся декуди ще і до нинї, а в ті часи, з котрих походять могили-кургани

Жінки полуднево-західно африканського племени Гереро.

був він загально-людським; звідки взяло би ся в иншім разї все те, що находить ся в курганах?

Бачимо, що розкопи в курганах зробили у-

ченим велику прислугу; завдяки їм, ми знаємо яке оруже носили первісні люди, які знаряди знаходили ся в їх домах, які були у них похоронні звичаї. Але се ще не все. В многих околицях заховали ся і по нинї останки домівок і святинь, нагробні памятники, воєнні укріплення, башти та инші будівлї з прастарих часів. Одні з тих розвалин засипані грубою верствою піску, глини та шутру, другі пишають ся на поверхні землї. Сотні віків минуло від тодї, коли люди побудували їх, а вони все ще держать ся, як би на памятку потомству. А памятного в них дійсно богато.

Ті розвалини яснїйше рисують житє первісного чоловіка; ми довідуємо ся, де і як він жив, як ставив свою домівку, чим прикрашував її і т. п. По останкам тих часів можемо судити про тодїшне житє, бо памятки глубокої старовини начеб воскрешували перед нами житє первісної людини.

Одно особливо цікаве. Показує ся, що домівки, зброя, знаряди, словом всї вироби нинїшних дикунів і первісних людий дуже подібні до себе.

Виходить так, що люди з прастарих віків були дуже похожі на теперішних дикунів, а сучасні дикуни Австралїйцї, мешканцї Огненної Землї, Бушмени живуть ще і нинї так, як жили первісні люди. От чому сучасних дикунів

називають "первісними людьми" і чому по житю нинїшних диких людий ми можемо судити о звичаях і обичаях тих людий, що заселювали землю перед тисячами літ.

III. Печерний чоловік.

Познакомім ся близше з тим, як жив первісний чоловік. Возьмім спочатку первісних людий Европи то є тих, котрі мешкали на просторах нинїщних нїмецьких та француських земель.

Перед нами початок людського житя в Европі — ті часи, коли вперше зявив ся тут чоловік. Він не мав тодї инших домівок крім тих, які дала йому сама природа, а такими мешканями-криївками були *печери*. Але і печери не легко було здобути тодїшному чоловікови. З часта звірі мали до них претенсії — і поселювали ся в печерах то вовки, то гієни, то великі люті медведї. Тому то прастарим мешканцям Европи приходилю ся зводити з тими звірятами борбу, убивати або проганяти їх з печер, щоби самим стати хазяїнами житла.

Так чи сяк здобував чоловік печеру і зимував в нїй, а на лїто ставив собі шалаш із звірячих скір, подібних до тих, в яких і до нинї про-

водять літо північні народи Азії і Америки то є Ескімоси і Самоїди.

Не одно таке житло *печерного чоловіка* — ся назва цілком для него відповідна — заховало ся по нинїшний день. Зайдім до одної з печер, а те що знайдемо в нїй, розкаже нам подрібно про житє-бутє свого давного, дикого мешканця. Печера висока і простора, в нїй свобідно могла помістити ся хочби і велика родина печерного чоловіка.

Дно її усіяне кістками звірят, на котрих полював чоловік, щоби здобути собі поживу. Тут валяють ся кости мамута (волохатого слоня), рена, дикого коня, дика, печерного медведя, зубра, оленя і дикого кота, кости пірнатої дичини і ріжнородних риб. Серед тих костомах трафляють ся *точені* роги оленя, черепи і нижні щоки медведя, *проверчені* зуби; там дальше останки *паленища* — купа обгорілого обкопченого каменя, уголь, попіл, куснї обгорілого дерева.

А от і *знаряди з каменя і кости* — нескладні камінні ножі, пили з кременя, скребачки, камінні топори, наконечники стріл і копій та кістяні шила, голки і гарпуни.

Що говорить вам та печера і увесь знайдений в нїй хлам? Яку картину житя малює перед вами? Чи можете ви представити собі спо-

сіб житя печерного чоловіка? Здаєть ся мож, але для того треба порівнати знайдені предмети

Ґрупа азійських Самоїдів.

з подібними знарядами нинїнших дикунів. Таке порівнанє поможе вам зобразити житє печерного чоловіка повнїйше і яснїйше. І дійсно, знана се річ, що дикуни з острова Цейльона покидають на зиму лісисті рівнини і поселюють ся в печерах серед скал; таксамо і многим племенам Африки служать печери замість домів, яких вони не вміють будувати.

Дальше камінні знаряди печерного чоловіка дуже похожі на знаряди теперішних дикунів з Австралії і Огненної Землї, а знайдені в печері кістяні іглп, шпла та гарпуни цїлком такі, які подибаємо тепер у Ескімосів, Ляпляндцїв і инших північних народів. Отже можемо догадувати ся, що і житє печерного чоловіка було похоже на житє нинїшних дикунів.

Перенесїм ся думками в ті давно-минулі часи, коли в Німеччинї і Франції замість нинїшних Французів і Німцїв жили *троґльодіти* то є печерні люди.

Перед нами простора печера. При входї лежать великі каменюки, ними затарасовує печерний чоловік вхід до своєї печери на ніч, підчас сильних морозів чи небезпеки, — се наче двері. В печері темно — лише невеличку частину освічує огонь, що палає в кутї на камінним огнищу. Кругом огня гурток людий. То жінки і дїти. На дворі великі морози і тому за-

кутані вони в звірячі скіри. Одна з жінок порає ся коло огнища — певно приготовлює обід; друга шиє одежу зі скір. У неї в руках ігла з лебединої кости, кістяне шило, а замість ниток тонкі, скручені жили оленя; ними зшиває вона скіру. Другі жінки і діти гріють ся біля огня, в печері дим і чад. На земли денеде розстелені звірячі скіри — то їх постелї, а попід стїну посkладані ріжні знаряди необхідні до мисливства і риболовлї — одиноких занять печерного чоловіка.

Про управу землї та годівлю худоби він не має понятя. Жадних домашних звірів у него нема, нема навіть псів, котрі тілько прислуг віддають чоловікови підчас ловів. Але деж мущини сеї домівки? Чим вони занимають ся? Їх і ногами і навіть на голові сторчить скіра з голови медведя, якби яка шапка.

З далека можна би взяти сего мисливця за медведя, що звів ся на задні лапи.

В руках у него довге деревляне копіє з наконечником із кременя, а через плечі висить великий креміннний ніж і камінний топір.

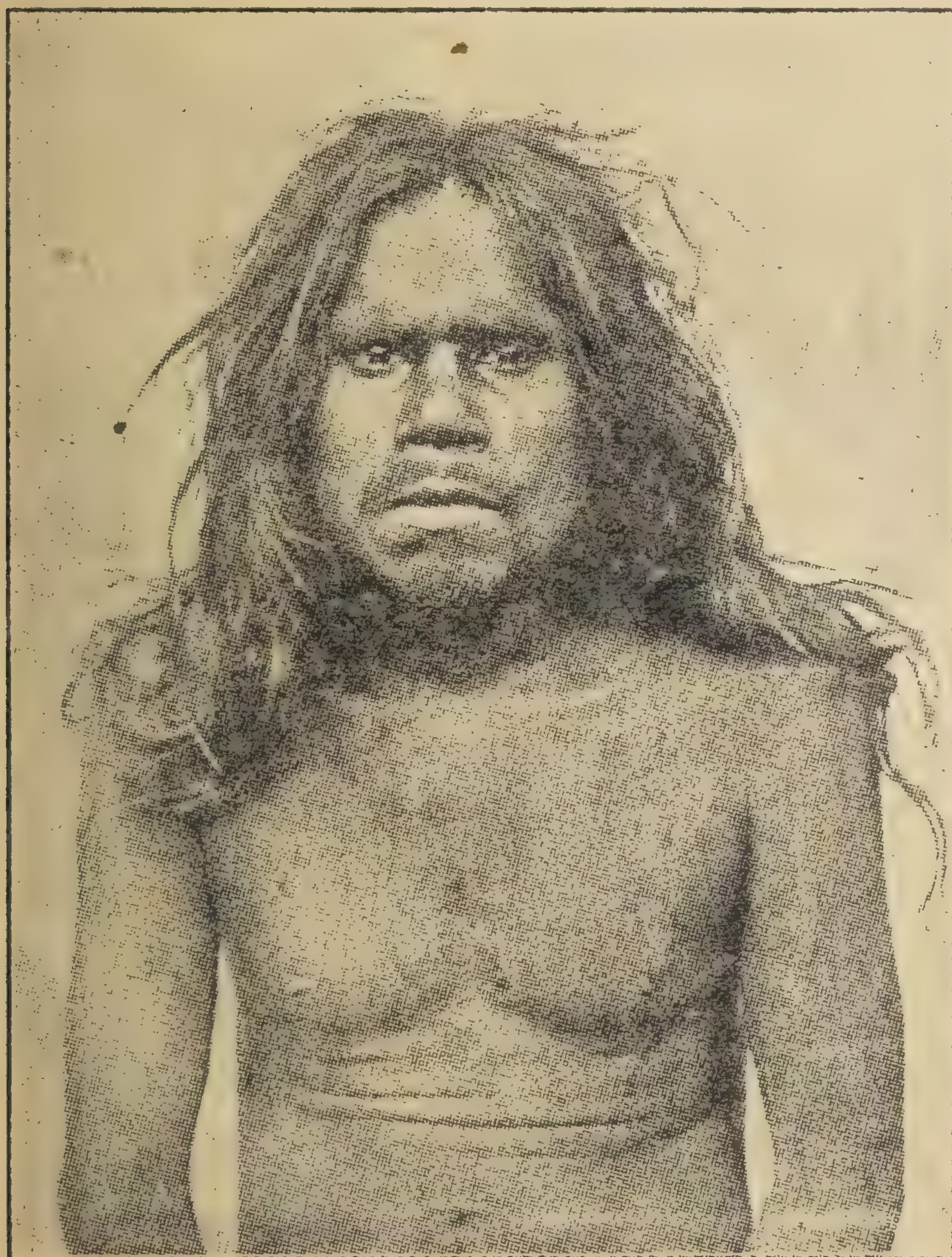
Другий одїтий в скіру дикого коня; в руках у него лук з тятивою з оленячих жил, а за плечима грубий скіряний мішок з стрілами, до котрих прикріплені вістря з креміня і кости. Третий в своїм дивнім строю нагадує оленя, на

нім одежа з оленячої скіри. В руках у него грубезна ломака, котрою він майстерно орудує. У всїх трох повішані на одежи зуби диких коний або щоки диких котів. Що-ж се — прикраса чи талїсман, що охороняє від пригод і приносить щастє на ловах?

І нинї много дикунів носить намисто з зубів, нанизаних на шнурок, або прикріпляє ріжні звірячі кісточки, думаючи, що вони відвернуть від них нечисту силу, охоронять від слабости, або і принесуть щастє.

Те саме роблять і наші забобонні люди надїваючи на себе щось проти "уроків" і т. п. — В такій одежі, в якій бачили ми наших ловців, можна легко підкрасти ся до звіряти — та справити ся з ним не легко. Приходить ся вживати кола і копія, стріли і топора, а також звичайного каміня. Особливо тяжке польоване на печерного медведя. Найлекше заманити його в закриті галузєм ями, а потім забивати на смерть камінєм. За те, як лови вдадуть ся, то печерний чоловік вертає домів тягнучи за собою великого оленя, або обвантажений дрібною дичиною, заяцями, качками, воронами та щурами. Треба наперед здерти з оленя скіру — що і роблять вони ножами та скребачками, зробленими також з рогів оленя. Тодї тягнуть жінки та дїти цїлого оленя в печеру і кладуть на плиту.

У всїх лиця задоволені і оживлені в надії смачного обіду. Оден з ловців бере з землї велику

Ведда, мешканець острова Цейльон.

нижну щоку медведя закінчену клом і зачинає розрубувати звіря на части; медведяча щока — дуже добрий інструмент до патрошеня та розрізуваня добичі. Тимчасом другий розрізує жили оленя і випускає кров до начиня — зробленого з черепа якогось звіряти. Таких черепів-горшків в печері кілька, треба їх на воду та на свіжу кров, що вважає ся в печері дуже смачною стравою.

Вкінци добича розділена на части і сїмя печерного чоловіка бере ся до їди. Наперед розкривають череп та виїдають мозок — також великий присмак. А як мясо віддїлене від кости, то всї хапають за великі кости, розбивають їх і виссають шпік (кістяний мозок). Але правдивого обіду ще не було. Готовлять його жінки. Накладають на розжарену плиту кавалки мяса і обертають його тонкими, острими кістками. Всї чекають на смачну печеню, а кому не стає терпцю ждати, то ріже собі тимчасом по кусневи сирого мяса. Наївши ся доволї наші "троґльодіти" сплять, а попіспавши опять їдять або знова збирають ся на лови чи на рибу.

Риболовля — то улюблене занятє печерного чоловіка. До того має він гарпуни, остроги та гачки — всьо з кости або рога.

Так на мисливстві, риболовли, борбі з дикими звірятами, на їдї і приладжуваню всяких потрібних знарядів сходило житє печерного чоловіка. Невеселе було те житє! Невпинна борба з природою, цїлковите неуміне числити ся з її силами, житє в бруді і задусі печери — щож ту веселого? Печера — бачиш — захист непевний; нинї вона твоя, а завтра дивиш ся — присвоїв собі її печерний медвідь чи гієна та ще і дїтий твоїх поїв. Лови — також непевне средство прожитку. Часом ситий, а часом хоч вовком вий із голоду. А хатна обстанова печерного чоловіка, а смішна та невигідна його одежа? А ті нужденні відламки кременя, котрі служать йому і замість ножів і замість стріл та копій? Біда тай тільки...

IV. Камінний вік.

Ми довідали ся, що печерний чоловік готовив свої знаряди і оружє переважно з каменя; о металях, міди і зелїзї він не мав ще жадного понятя. Від часів печерного чоловіка минуло много столїть доки чоловік додумав ся виробляти ті предмети з металїв. Цїлий той час, в якім люди вживали камінних знарядів називає ся *камінним віком.* Печерний чоловік був отже чоловіком камінного віку, однак сей камінний вік дї-

лить ся на: *старий* камінний вік і *новий* камінний вік. Печерний чоловік жив в *старім*, давнїйшім віці. Його камінні знаряди оброблені дуже грубо і цїлком не відзначають ся красою, се по просту відподно облупані відламки кременя. Пізнїйше в *новім* каміннім віці виробляли люди ріжні предмети більше штудерно; вони вигладжували їх і обточували та старали ся надати їм не лиш більше практичности але і більше краси. Чоловік нового камінного віку стояв висше від першого не лише задля способу вироблюваня знарядів. Правда і він за приміром свойого попередника часто поселював ся в печерах, але треба припускати, що він умів уже будувати домівки із дерева, каміня, торфу і инших матеріялів. На жаль наука покищо мало знає про ті будівлї; за те до наших часів доховали ся розвалини могил і склепінь, в котрих люди ново-камінного віку хоронили своїх померших, заховали ся кургани з камінними гробницями, а навіть великанські памятники, корті ставлено в ті часи над могилами вождів.

Внутрі таких гробниць, курганів і склепінь знаходжено людські кістяки, а біля кістяків ріжнородне оруже і домашні начиня. Коли приглянути ся тим предметам сейчас видно як далеко поступив наперед чоловік того часу в по-

рівнаню з троґльодітом. Ножі, пили, долота, топори, наконечники стріл і копій — всьо зроблене більше майстерно і гарно вигладжене. Серед знарядів лучають ся вже і черепки глиняної посуди, а часом і цілі начиня з випалюваної глини.

Декотрі з тих начинь зроблені дуже гарно, хоч видно, що роблені вони в руках; гончарський круг, при помочи котрого тепер виробляють глиняну посуду, ще не був тоді звісний.

Коли істнували тоді горшки з випалюваної глини то треба припускати, що чоловік нового камінного віку умів вже варити страви, що не мож сказати про печерних людий, котрі, як ми чули вже, припікали мясо на камінних плитах, або прямо в попелї.

В ґробницях нового камінного віку знайдено і ріжні предмети прикраси, як пацьорки, намиста, зроблені з янтаря (бурштину) і аґату, кости або проверчених зубів ріжної звірини. Цікаве те, що находить ся богато зубів із собак. Видко, що в ту пору пес став ся вже домашним звірятем. Спочатку помагав він чоловікови на ловах, а при кінци ново-камінного віку мав і нові обовязки: стеречи стада домашних звірят, бо в ті часи успів вже чоловік заосмотрити ся помічними звірятами — у него була рогата худоба, свинї, а навіть, як припускають і конї.

Великі нагробні памятники з великанських каменїв відкривають нам дещо нового з житя тих людий. Щоби поставити такий памятник, треба було спільної працї многих людий.

Чи-ж міг печерний чоловік-бродяга поставити щось подібного? Здаєть ся, що під ту пору, як первісні люди почали здвигати кургани і памятники над могилами своїх співплемінників, жили вже громадно, а їх орґанїзованими громадами управляли якісь патріярхи — старшини чи вожди.

В поодиноких племенах були вже звичаї і порядки, яких всї співплемінники мусїли придержувати ся і виповняти. Які були ті порядки — трудно тепер сказати.

Тепер хочу розказати вам те, що є звісне про житє наших предків то є тих людий, котрі замешкували простір нинїшної України і Росії. На берегах Днїпра, Волги, Оки і инших рік знайдено в наносних покладах останки камінних та кістяних знарядів і начинь печерного чоловіка, а викопки з декотрих місцевостий полтавської та володимирської ґубернїй показують, що тут на Українї були найстарші людські оселї. Давні то вже часи. В ту пору на Руси було так зимно, як тепер в північній Европі, або в Сибірі. Дикий кабан, північний олень, печерний медвідь і волохатий слонь-мамут — от това-

риство, з яким приходило ся жити нашому предкови. На них він полював, одягав ся їх скірами та живив ся їх мясом тай від них таки поживав часто смерти. Убоге і незавидне було його житє. Домашних звірят ще не мав, а ціле його житє проходило на мисливстві, риболовли та готовленю знарядів. Та і в тім не відзначав ся він особливим талантом. Його кремінні знаряди так само незугарні як знаряди печерних людий Франції чи Німеччини. Найрадше поселювали ся тоді люди в ярах, близько води і близько лісів, повних диких звірів та там де знаходив ся кремінь, потрібний на знаряди. Минали сотки, а навіть тисячі літ і надходила нова доба — *ново-камінний вік* з гладженими камінними знарядами. Але він не відразу настав, бо в природі все поступає поволи, без наглих перемін. Люди по давному перебували в таких місцевостях, де можна було заниматн ся мисливством та риболовлею.

Великі звірі — мамут і носоріг подибували ся чимраз рідше та за те кабанів, медведів, вовків і турів було по давному — богато. На них то полював чоловік новокамінної доби та приносив з ловів щораз то більше добичі, бо мисливські знаряди трохи поліпшили ся. Свої ножі, топори, копія та стріли почали люди чимраз стараннійше оббивати, а навіть обтісувати і об-

точувати. Рибацькі снасти — острогу та вудку виробляли також майстернійше, а крім того появили ся сїти і скіряні човники, тож річ ясна, що мож було занимати ся рибацтвом з більшим успіхом.

Та се ще не все: прибуло дещо нового і до хатної посуди, бо чоловік придумував спосіб ліпити глиняні горшки. Що то були за горшки — не тяжко уявити собі. А зрештою і уявити не треба, можна поглянути, бо між викопками з тих часів лучають ся глиняні черепки, а навіть цїла посуда. Посуда та зроблена невміло, кривобока і зле випалена, хоч видно, що майстер хотїв зробити її як найгарнійше і прикрашував навіть ямочками та цяточками. Хоч горшки були незугарні, але робили своє; в них держали воду, а може вже і страву вміли варити.

А тимчасом роки минали за роками і новий новокамінний вік щораз більше відріжняв ся від старого. Як много всяких змін! Житє первісного чоловіка пішло так дуже наперед! В порівнаню до печерного чоловіка він виглядає і богатшим і сміливійшим і красшим. Свої знаряди та оружє не виробляє лише з кременя, а уживає і иншого матеріялу прим. лисківця, лупака і т. п. Знаряди стають щораз більше вигладжені і пригідні до роботи. Дотепер знані знаряди стають все ріжнороднійші, а до них

долучають ся нові як камінь до розтираня зерна, мотика, точило. З часом навчив ся чоловік вертїти камінь, а провертївши камінний топір чи мотику дороблював до неї держало тай то не все по просту, часом з узорами. Йому вже замало мати вигідні і зручні знаряди, він хоче, щоби вони були і гарні. Длятого і вирізує він на топорищу голову медведя, північного оленя (рена) і т. п.

Замилуванє до прикрас постійно розвиває ся. Погляньмо лише на глиняне начинє, воно зроблене далеко гарнійше як передтим; і форма його більше правильна і узори красші та ріжнороднійші. В вільні хвилї занимав ся чоловік ново-камінної доби різьбою на дереві і кости і виробом ріжних дрібничок. Ковтки, перстені, кістяні та камінні пацьорки і фіґурки з кости і глини знаходять ся поміж домашними знарядами мешканця новокамінної доби. На просторах України повикопувано богато предметів з тої доби.

Але ви спитаєте, чим занимав ся тодїшний чоловік щоденно, як промишляв, щоби прожити на божім світї? Занимав ся мисливством та рибацтвом як і давнійше. Трудно сказати чи занимав ся він вже скотарством чи нї; учені кажуть, що домашні звірята, особливо рогата худоба появили ся у чоловіка аж при кінци ново-

камінної доби. Певне лише те, що в ті часи були вже бодай в деяких околицях домашні пси і то дві породи, малі і великі.

Ще тяжше рішити друге питанє: чи занимали ся мешканці України в новокамінній добі рільництвом чи ні? Правдоподібнійше, що ні. Правда, що серед тодішних знарядів знаходить ся сапа (мотика), але її уживали правдоподібно до викопуваня диких корінів, котрими живили ся; був і камінь до розтираня зерна, однак ним могли дробити насінє якихось диких ростин. От і все найважнійше з житя чоловіка ново-камінної доби. Як же далеко стоять від нас люди камінної доби! Вони чужі для нас так зі способу житя як і зі способу думаня. А все таки як заглянемо між нинішних дикунів то побачимо, що там до нині панує камінний вік. Який небудь Австралієць, мешканець Огненної Землї чи Ескімос мало чим ріжнить ся від чоловіка ново-камінної доби. Так само ведуть вони кочівниче житє, не мають хат, а мешкають в лїсах під голим небом, в печерах та яскинях, в щілинах скал. Ходять вони або цїлком голі, або в звірячих скірах, живуть з мисливства і риболовства, а знаряди роблять з каміня та кости. Словом начеб стояли перед нами люди камінної доби. Видно, що ся доба ще не скінчила ся на земли. У одних народів вона вже давно ми-

нула і видає ся тепер їм дивною, а другі власне доживають її.

V. Люди бронзової і зелїзної доби.

По камінній настала *бронзова доба,* а кілька столїть опісля настала і *зелїзна доба.* Такими назвами означають той час, коли чоловік почав виробляти знаряди вже не з каміня, а з *бронзи* і *зелїза.* Однак справа не мала ся так, будьто би камінна доба нагло перестала істнувати, а її місце заняла бронзова доба. Противно, зміна камінних знарядів на бронзові, а потім на зелїзні ішла постепенно і поволи, довершувала ся протягом цїлих віків.

Першим металем, з яким познакомили ся наші далекі предки, було очевидно *золото.* Знали його вже в камінній добі. Але сего металю знаходили так мало, що могли виробляти з него лише деякі прикраси і то дуже рідко.

Пізнїйше зачали уживати *міди і виробляли* з неї не лише прикраси, але і деякі знаряди. Побіч камінних знарядів почали появляти ся мідяні топори, молотки та стріли. Але мідь показала ся не зовсїм практичним матеріялом; се металь досить мягкий і легко стирає ся. Нове відкритє вивело первісного чоловіка з трудного положеня. Він найшов олово.

І сей металь сам про себе нездалий до виробу начиня. Спробували стопити його з мідею і сплав показав ся дуже добрим. Два мягкі металї: олово і мідь перетоплені разом дали знаменитий, твердий і рівночасно дуже легкий до оброблення матеріял. То власне називає ся *бронза.* Почали виливати і кувати з неї ріжнородні оружа, знаряди та прикраси і загалом всякі предмети потрібні чоловікови в житю. З часом бронзові вироби дуже розповсюднили ся. Однак закорінена привичка давних віків держала ся ще серед тодішних людий. Рівночасно з бронзовими виробами попадали ся дене-де топори з гладженого каменя, або наконечники стріл з кременя, кости і міди. З часом стрічали ся вони чимраз рідше — бронза заступила їх цілком. Згодом відкрив чоловік і *зелїзо* та впав на думку виробляти з него ріжні предмети.

Появили ся зелїзні топори, копії і ножі. З часом переконали ся, що зелїзо металь більше пригідний і практичний як брозна і почали виробляти щораз більше зелїзних предметів. Бронзові і зелїзні предмети мали однаковий успіх: і тих і других було досить богато. Здавало ся що бронза з зелїзом борбу провадять, чия, мовляв, візьме верх, хто кого переможе. І стало ся так, як і повинно було стати ся, що зелїзо

Патаґонець, мешканець полудневої части Бразилії.

вийшло з тої боротьби побідно і виперло бронзу на послїдний плян. *Бронзово-зелїзна доба* замінила ся на *добу зелїзну*.

Де і коли зачали люди в перше вживати міди, бронзу, зелїза — поки що не знати докладно.

Напевно знають лиш то, що в *ріжних краях і у ріжних народів зміняла ся камінна доба на бронзову, а бронзова на зелїзну не в оден час.* В Єгипті наприклад, вже на шість тисяч лїт перед Рождеством Христа*) знали, що то таке бронза. Значить, що камінний вік вже кінчив ся тодї в Єгиптї. А щож робили тодї по инших частинах землї, хочби в Західній Европі, або у нас? У нас і в Західній Европі панував тодї печерний чоловік, або що найбільше чоловік новокамінної доби. У нас була ще камінна доба навіть і тодї, як в Єгиптї вже знали зелїзо, а відкрили його не пізнїйше як чотири тисячі пятьсот лїт до уродженя Христа то є 6400 лїт тому, бо ж від уродженя Христа 1900, а як додати 1900+4500 буде 6400 лїт.

Всї учені кажуть, що камінна доба в Европі закінчила ся найскорше на полудни то є в І-

*) Значить більше, як 7900 лїт тому в зад; від уродженя Христа до нинї більше як 1900 лїт а бронзу знали в Єгиптї 6000 перед уродженєм Хр., отже 6000+1900=7900.

талії і Греції. І коли в тих краях була вже бронзова доба, в Середній Европі знали лише камінні знаряди; ще довше задержала ся камінна доба на далекій півночи.

Так само було і з зелїзною добою. Під ту пору, як мешканець полудневої Европи, старинний *Грек* вимахував збруєю з *зелїза,* а на заході первісний чоловік *Німеччини і Франції* вже попрощав ся з камінними знарядами і почав обробляти бронзу — під ту саму пору по рівнинах і лїсах теперішної України і Росії бродили дикі племена, узброєні кремінними топорами і стрілами з кости; припускають, що зелїзний вік почав ся тут не скорше, як 800 лїт перед уродженєм Христа, отже 1900+800=2700 лїт тому.

До річи буде згадати, що на Руси не було осібної бронзової доби. Тут по камінній добі, кажуть учені, настала відразу зелїзна. Річ в тім, що в курганах, розкиданих в більшім числї на Україні і Росії знаходять ся переважно зелїзні предмети, а в старших самі камінні; бронзові вироби знаходять ся дуже а дуже рідко. Се і насуває думку, що мешканець тодїшної Руси перейшов відразу від камінних знарядів до зелїзних.

Не будемо подрібно описувати житя-бутя людий бронзової і зелїзної доби. Треба росказати лиш то, що найцїкавійше.

З чого-ж і як судити про житє тодїшних людий? Очевидно, що так, як судили ми про людий камінної доби

Учені відкрили і розкопали богато нагробних могил і гробниць з часів бронзової доби. В тих гробницях знайдено множество ріжнородних предметів з бронзи. З них приходить ся судити про житє і обичаї тодїшних людий.

Передовсїм знаходили в таких могилах курганах обгорілі та обсмалені людські кости. Се кости покійника, тїло його спалили, бо у людий бронзової доби був звичай палити трупи померших.

Кости, старанно обчищені від попелу і вугля знаходять ся звичайно в начиню з лихо випаленої глини. Побіч костий зброя покійника: гарний, вилитий з бронзи, меч в деревляній обтягнутій скірою похві, рукоять прикрашена янтаром (бурштином) і якоюсь блискучою чорною смолою. Крім меча знаходжено і инше оруже: копії з бронзовими наконечниками і бронзові сокири. Часом лежать порозкидувані бронзові прикраси: перстенї, ґудзики, спряшки від поясів, ланцушки з бренькачами. Отже бачимо, що в гробницях знаходять ся ріжнород-

ні бронзові предмети; всї вони зроблені дуже гарно і майстерно. Людям ново-камінної доби ще і не снило ся про такі річи.

Коли старанно приглядати ся викопам гробниць, то перш усего впадає в очи множество ріжнородної глиняної посуди. Горшки, миски, чаші і вази зроблені з більшим смаком і староннійше, як у людий новокамінної доби. Майже всї прикрашені узорами, часом ріжнобарвними. Все се робили руками, бо люди бронзової так як і камінної доби не знали ще гончарського круга*).

В деяких гробницях знайдено *кінську упряж* прикрашену бронзою, в инших бронзові вудиці, а навіть серп і ручні жорна із каменя. Знайдено також різблене бронзове ведро, на якім вирізбив майстер цїлий ряд ріжнородних фіґур. Сї фіґури представляють житє людий того часу: лови, управу землї, реліґійні і воєнні походи, пироване при співі і звуках інструментів.

Зберім тепер в цїлість все те, на що вказують могильні викопки, а стануть перед нами звичаї і обичаї тодїшних людий.

Люди сї лучили ся вже в більші *гурти-пле-*

*) Гончарський круг зачали уживати деякі народи при кінци бронзової доби, инші в зелїзній.

мена і мали своїх *начальників*. Вони занимали ся *скотарством і рільництвом*, любили мисливство і рибальство, ходили на *воєнні походи*; в порівнаню до печерного чоловіка з камінної доби жили богато і вигідно; в домівках знаходило ся богато бронзових предметів, яка-така хатна обстанова. Гончарство було у них досить розвинене, так само як і штука вироблюваня ріжних прикрас з золота, міди і бронзи; вони уряджували торжества і мали якусь релїґію, котра приказувала їм хоронити, або палити мерців на кострах та ставити гробниці і сипати нагробні могили.

Як далеко зайшли вже люди з того часу, коли царила камінна доба!

Щож приніс людям зелїзний вік? Передовсїм — цїлий ряд зелїзних знарядів і оружа і се головне, бо дало чоловікови більшу власть над природою, над звірятами і над другими ворожими племенами.

VI. Будівлї на палях.

Щоби образ житя первісних людий був більше повний, роскажу дещо про мешканців селищ збудованих на палях.

Щож то за будівлї на палях і чим відріжняють ся вони від звичайних?

Декотрі сучасні дикі народи Африки і Південної Америки ставлять свої домівки на воді.

Ескімо — мешканець підбігунових країн.

В тій цїли вбивають в дно озера недалеко від берега палї; на палях кладуть деревляний поміст, а на нїм зносять хатину. Такі то будівлї звуть ся озерними, або "будівлями на палях".

Швайцарія, невеличка европейська держава, має дуже богато озер.

В 1853 р. по сухій зимі, понизив ся рівень води в многих швайцарських озерах, тому що ріки, котрі наводнювали ті озера, стали в наслїдок посухи мілкими і достарчали менше води. Показало ся вздовж берегів дно озера. Робітники добуваючи в тих місцях намул, наткнули ся на цїлу масу глубоко повбиваних палїв. Палї були зроблені з дубового, букового, соснового або березового дерева. Ся знахідка зацїкавила учених. Почав ся цїлий ряд розкопок на тих побережах. Розкопки ішли успішно, число нахідок зростало і завдяки тим нахідкам, житє минулих лїт зарисовувало ся все яркійше і повнїйше, словом, якби воскресала стара давнина.

Знайшли ся не лише окремі, на пів розвалені домівки, але і розвалини присїлків, а навіть цїлих сїл і місточок, котрі колись стояли серед води на палях, повбиваних в дна озер і в багна.

Коли судити по збруї і домашнім начиню знайденім в часї розкопок то показує ся, що одні з тих будівель походять з камінної доби, другі належать до бронзової, а треті до зелїзної.

Так отже з озерних селищ, розкинених по берегах ріжних озер показала ся в цілій повноті історія первісного населеня Швайцарії.

Будівлї на палях, построєні дикунами острова Нова Ґвінея.

Колиб ми жили підчас камінної доби, в ту пору як клали хати на палях, то зближивши ся

до одного з швайцарських озер, ми певно побачилиб такий вид: Озеро лежить в гірській околици, окружене прастарим лісом-гущавиною, котрий аж кишить від дикої звірини; жити в такім сусїдстві — не дуже мило. От чому первісний чоловік уважав за розумнїйше будувати ся на водї, а не на суши: все таки тут безпечнїше.

На 30—40 сяжнїв від берега розсїло ся селище на палях; в нїм з двіста окремих хатин. Зроблені вони із прутя, обмазані глиною і криті соломою чи шуваром; стоять на деревлянім помості кладенім на палях і мають округлу, або чотирокутну форму.

Від селища до берега тягнуть ся зводжені містки, котрі на ніч здіймали ся. Межи хатами кошари для освоєних звірят.

Кількож то труду коштувало збудованє такого селища! Трудно було рубати ліс на палї, а потім вбивати їх в дно озер. Бож приходило ся рубати дерево камінними топорами. Добре було людям новокамінної доби, бо вони мали бодай острі, добре виточені камінні топори з топорищами, а первісний чоловік мусів вдоволяти ся грубо-оббитими камінними сокирами.

Як-жеж виглядають ті хати? Нескладно збиті, низькі двері провадять до середини. Обстанова в хатчинї не особлива, але всеж ріжнородна в порівнаню з тим, що бачили ми в домів-

ці печерного чоловіка Німеччини, Франції чи Руси. В куті хатчини камінне огнище, на котрім вічно тліє огонь. Недалеко від огнища нескладний деревляний стіл, а коло него ковбиці, або яка-така незугарна лава. На столі стоїть трохи глиняної та деревляної посуди. Між де-

Передісторична печера в Дордонь у Франції, в якій ще й нині мешкають люди.

ревляною посудою стрічаємо черпаки з ручками і ложки. Аж дивно, що і то мож було виробити при помочи таких немудрих знарядів, як кремінний ніж, камінний молоток та долото з кости. На одній зі стін видніє всьо то знаряде, ріжної форми і величини з рукоятками з о-

ленячого рога. Тут же лежать в куті ріжні господарські знаряди: мотика, топір, довбенка, ручні жорна до дробленя зерна, камінна ступа і гарпуни з кости і рога. На другій стіні розвішена збруя: копіє, кістяні кинжали, лук з стрілами.

Загляньмо тепер до комори. Тут всякі припаси; скіряні міхи наповнені зерном, пшеницею, купи сирої і сушеної риби, диких груш і яблок, житом, ячменем. Але крім мішків стоять ще їдомі корені і т. и.

Перед хатою розвішена сіть, а на воді при краю деревляного помоста лодка видовбана з грубого кльоца. Таке хазяйство і домашні скарби мешканців водних селищ. Камінні знаряди і зброя та одіж зі скір свідчать, що се люди камінної доби. Але вони не бродяги-мисливці, не беззахисні кочовики промишляючі на себе мисливством та риболовлею, а осілі горожани селищ.

Се осілий народ, хоч і занимає ся головно скотарством. Вже перші основателі будівель на палях на швайцарських озерах з часів камінної доби були по сути скотарським народом і мали всілякі домашні звірята.

Були у них коні, вівці, кози, корови, свині і собаки. Але вони трудили ся також управою землї, знали і сіяли ріжні роди збіжа. Крім то-

"Добо" або будівля на дереві для незамужних женщин.

го занимали ся мисливством і риболовлею та вживали плодів диких ростин.

Пригляньмо ся другим селищам з бронзової доби. Мешканя деревляні, просторнійші, більше тревалі і гарнійші від тих глиняних ліпянок, в котрих коротав свій вік чоловік камінної доби.

Обстанова далеко богатша і ріжнороднійша. Видко, що мешканці о много випередили своїх предків в ремеслах, в обичаях і загалом в цілім складі житя. Камінних знарядів вже не знайдете, їх місце заняла бронза. Тодішні Швайцарці дуже вміло виробляли бронзові знаряди, посуду і прикраси. Які гарні у них мечі і ножі, або нараменники, ковтки і спряжки. А глиняну посуду і рівнати не мож з тяжкими і незугарними горшками камінної доби. Видко, що мешканці надводних будівель з бронзової доби жили богато і мали не лише предмети конечно потрібні, а і ріжні прикраси, предмети рідкости. Маємо на думці богатших людий, бо бідаки і тоді вже були і жили много гірше від богачів.

Між ріжнородними дрібничками-прикрасами стрічають ся з рідка зелїзні предмети. Їх цінили на рівнї з золотими. Очевидно, що зелїзо було в ту пору вже звісне, але було його так

мало і з таким трудом видобуте, що мало таку ціну як золото.

Ґрупа молодих мущин Сіяр острова Нова Ґвінея.

З часом обставини змінили ся і по бронзовій настала зелїзна доба. Зелїза стали вживати на всякі знаряди працї і до домашного ужитку, а з бронзи робили прикраси, так, як і тепер у нас. Гарні свічники, лямпи, хрести роблять з бронзи, а плуги і сокири з зелїза.

Щоби скінчити про чоловіка надводних селищ згадаю ще кілька слів про його одежу. Поруч одежі зі скір стрічаємо одїж із грубого льняного полотна. Отже первісний Швайцарець і на сїм поли зробив великі успіхи.

Щож ми довідали ся і що нового дало нам оповіданє про будівлї на палях?

Пізнали ми передовсїм, що первісна культура кождого народа починала ся камінною добою, за котрою майже все ішла доба бронзова, а відтак зелїзна.

Історія первісних людий Швайцарії потверджує все то як найлїпше. Розкопки на берегах швайцарських озер дуже наглядно показують, що колись, тисячі лїт тому назад, населенє Швайцарії переживало камінну добу, котра змінила ся на бронзову, а в тих самих місцях, де люди вживали бронзових предметів, появили ся пізнїйше зелїзні.

Потім довідали ся ми, що камінна доба наставала в ріжних країнах не рівночасно і тя-

гнула ся у поодиноких народів не однакове число віків.

Підчас того як в одній країнї панувала виключно зелїзна доба, в другій бронзова лише що зачинала ся, а мешканцї третої все ще вживали лиш кремінних та кістяних знарядів.

Вкінци довідали ся ми ще, що камінна доба, так само як бронзова або зелїзна в ріжних краях і народів проходила не однаково. Не мож сказати, щоби всї народи камінної доби були виключно народом мисливським і не мали жадного понятя про скотарство або управу рілї.

Правда, кождий нарід зачинав від того, що занимав ся ловами на звірів і риб і так себе годував, але пізнїйше житє одних ріжнило ся від житя других. У одних підчас камінної доби не було жадних домашних звірят, другі знова успіли вже привчити собаку і розвести рогату худобу, а треті занимали ся не лише скотарством, але і рільництвом.

VII. Оселї і будівлї у сучасних дикунів.

Все, що говорило ся дотепер про первісного чоловіка, цїлком не вистарчає, щоби можна судити про його житє і звичаї.

Яке-ж було його родинне і громадське житє?

Як обходив ся він з своїми родичами, жінкою, дітьми? В що вірив і кому покланяв ся? До кого молив ся і приносив жертви? Як поясняв він собі такі явища природи, як грім, блискавка, землетрясенє, буря, вихор, затьмінє сонця і місяця? Що думав він про житє і смерть, про душу і безсмертність? Питань, як бачите — ціла копа, а памятники старої минувшости, або цілком мовчать, або відповідають на то коротко і не ясно.

Раді-нераді мусимо приглянути ся житю сучасних дикунів. Таж такими дикунами були і ті люди, що жили в камінній добі. Значить, що житє нинїшних дикунів розкаже нам много такого, чого не говорять старинні памятники.

Погляньмо де і як живуть теперішні дикуни. Таж знати се — річ цікава.

Між дикими племенами є і такі бездомні скитальцї, котрі не ставлять собі жадних домівок. Ніч проводять де небудь в лїсї під голим небом, або шукають криївок під навислою скелею чи то в печері. Так приміром дикуни з декотрих островів Великого Океану ідуть ночувати на морський беріг, де вони під якоюсь навислою скалою випорпують в піску яму на леговиско, а чорноскірі Бушмени, мешканцї Африки, криють ся по гірських печерах.

Австралійський тубилець з жінкою і матірю.

Найпростійшою домівкою, яку ставить собі дикун, є шалаш з галузя. Такий шалаш то скорше заслона від вітру як правдиве мешкане. Така заслона повинна охороняти від вітру і дощу огонь; огонь кождий дикун високо цінить, бо приходить ся його добувати з великим трудом. В роскішних лїсах Бразилії, де так богато великолистих пальм, ослонює дикун розложений огонь заслоною довгою на кілька стіп, зробленою з пальмового листя. А в Астралії роблять дикуни такі загородки з повтиканих в землю галузок дерев або кори. З часом додумали ся дикуни, що як поставити заслону з великого пальмового листя в округлім виді, а вершки нагнути і позвязувати, то можна і самому сховати ся перед дощем чи бурею.

Так повставали у деяких народів перші мешканя — колиби, що хоч і були нетревалі і невигідні, зроблені з листя чи кори, але все таки були якім таким захистом. Такі колиби стрічаємо у дикунів Америки, Африки і Австралії.

Убога хатчина мешканця Огненної Землї (в полудневій Америці) поставлена в півкруг з жердок і галузя, повтиканого в землю. А знова одно індійське племя робить свої "віґвами" з галузя, а з верха обкладає корою. Инше індійське племя робить свої шалаші тревалїйше;

колибу збиту з грубих палїв обмазують глиною, або обкладають дернєм. А мешканє ще иншого індійського племени і не виглядає на стале мешканє, а скорше на движиме шатро — похоже на те, яке жовнїри розпинають в часї маневрів. Таке шатро складає ся з дручків, обтягнених зверха рогожою, або скірою з буйволів. І так деякі дикуни ставлять лише заслони від вітру, инші партачать які такі колиби, а ще инші додумали ся робити шалаші та движимі шатра.

Річ ясна, що всі ті домівки мало тревалі; зрештою зрозуміло чому так. Кладуть їх такі племена, що ведуть кочівниче житє. Сегодня вони тут, а завтра дивиш ся, а вони полишали свої колиби і потягли в иншу околицю в погони за добичею чи за ворогом. Виходить, що їм і не треба добрих, тревалих будинків, тому і не научили ся вони лїпше ставити свої домівки.

Ті дикі племена, що не кочують, а ведуть осїле житє, мають будинки нераз і не гірші від наших старих, сїльських хат. Осїле житє провадять найбільше розвиті дикуни. До таких належать деякі червоноскірі індійські племена, що ще в минулім столїтю заселювали Америку, а тепер майже вимерли.

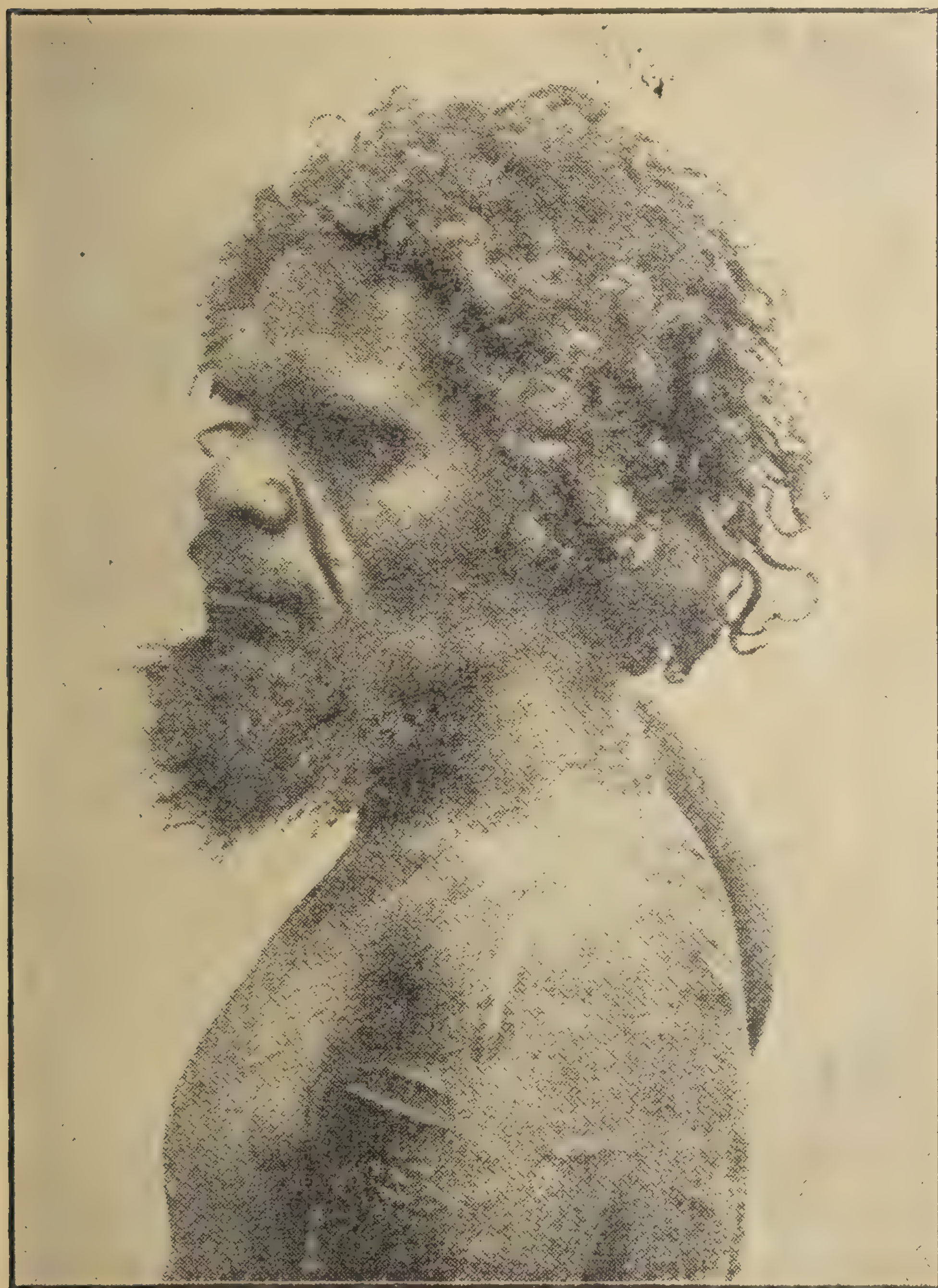
Сї племена клали собі чотирокутні, дерверляні хати. Ставили їх із деревляних ковбиць і по-

перечних бальків і покривали липовою корою. В одній зі стін був отвір, заслонений корою, замість дверий.

Насеред хати безнастанно горів огонь, а дим виходив через отвір в стрісї — так якби у нас в курних хатах. Кругом огнища не високо від землї були поприбивані дошки, на котрих сиділи і спали. На ніч застелювали ті дошки скірами або рогожами. А як котрий Індіянин наплїв богато рогож, або настріляв богато буйволів чи иншої великої звірини, то і цілу хату вибивав скірами або рогожами.

В тих околицях де нема лїса, кладуть дикуни свої домівки з каменя, або ліплять з глини і дерня. Так роблять свої хати прим. Австралїйцї, накладуть каміня, нїчим не зліпляючи його, прикривають з верха чим попаде і є вже ціла нехитра будівля.

Вкінци декотрі дикі племена Африки, полудневої Америки і таких великих островів, як Борнео і Нова Ґвінея будують свої мешканя на воді, так як первісні мешканці з над озер Швайцарії. Напів дикі народи далекої Півночи: Ескімоси, Ляпонцї, Чукчі і Самоїди роблять свої ліпянки не з глини — а з снїгу, або кладуть хати із брил леду. З середини вибивають таке мешканє скірами білих медведів, фок або мор-

Мужчина племени Воркай з над ріки Гілберт в Австралії.

жів і вистелюють мохом. Посеред снїгової лїпянки стоїть кілька каменїв, на котрих горить ватра, а часом і того нема, то доводить ся класти огонь — просто на ледї.

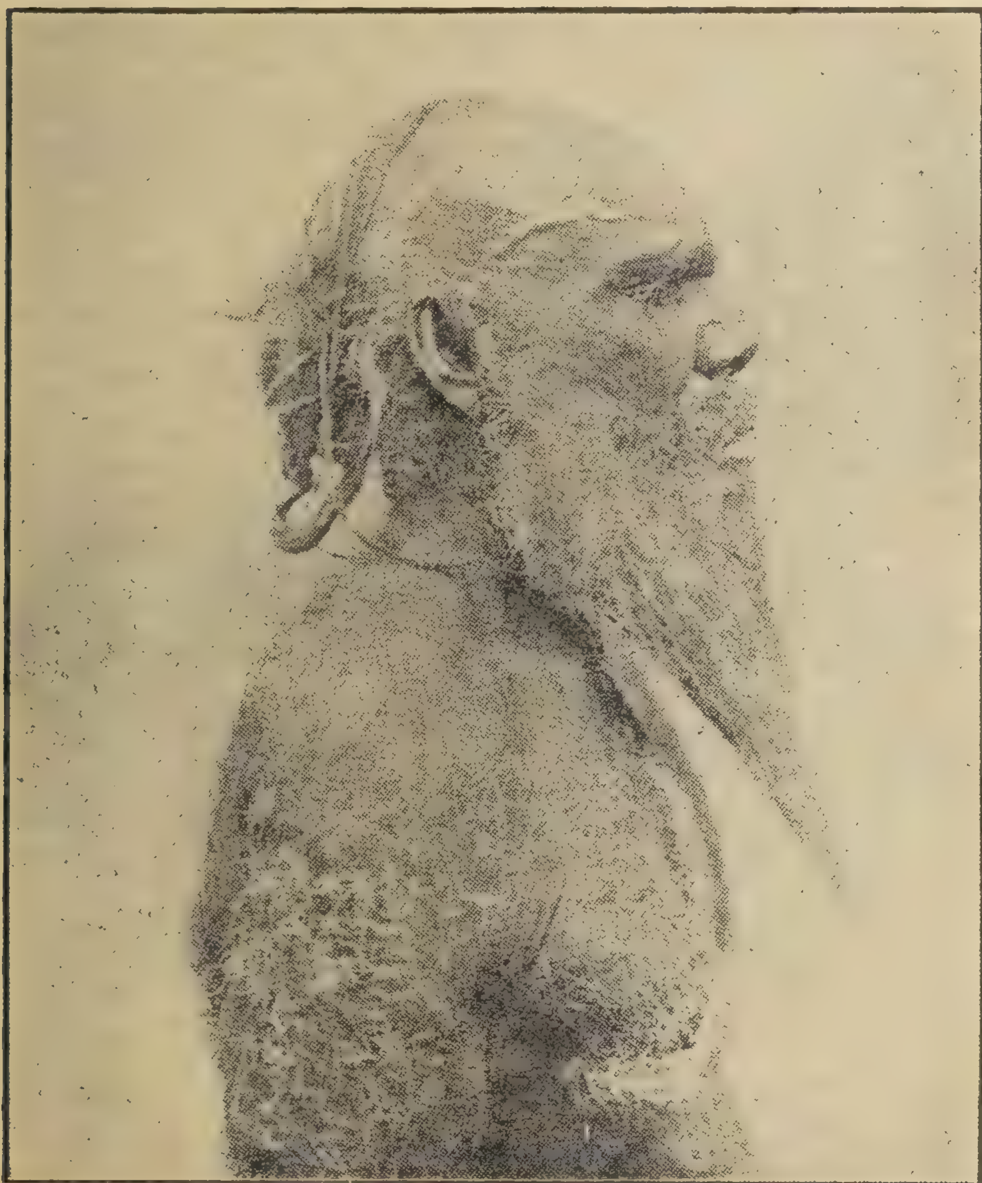
Нам здавалоби ся, що там мусить бути трошки зимно; може і вони волїлиби трохи теплїйше, але з чого зроблять лїпшу хату, коли задля зимна там не ростуть дерева, а камінє хоч і є десь в земли, то глубоко під вічним снїгом і ледом.

Нема потреби говорити про всї роди домівок, які ставлять собі дикуни. І того, що вичислено досить, щоби знати як мешкають дикі люди. А знаючи се можемо собі представити, як жили наші предки много столїть тому.

З того часу, як чоловік научив ся добувати огонь і поняв яке то велике добро мати його все під руками, зачав дуже зберігати огонь. В печері чи хатинї, в шалаши чи на отвертім воздусї — всюди мусів первісний чоловік журити ся і думати про огонь. Щоби не дати вітрови чи дощеви гасити огонь, зачав він — так як теперішні дикуни — ставити заслони з листя і галузя. Ті заслони перетворили ся з часом в колиби, а далї в шалаші і хати.

Про огонь мали дбати звичайно жінки. І нинї майже у всїх диких племен клопочуть ся тим

жінки. Мущини майже увесь день проводять поза домом: полюють на звірів, ходять ловити рибу, або воюють з ворожими племенами. А жінка лишає ся дома і веде своє хазяйство.

Австралійський тубилець племени Арунта в старшім віці.

Найбільшим клопотом було допильнувати огонь, аби ніколи не згас.

Правдоподібно жінка придумала ставити заслони коло огню. Потім зачала робити ті заслони висші і ширші, щоби не лише огонь але і себе та діти охоронити перед вітром і дощем. Вона, а не мужчина, почала ставити колиби і шалаші. Вона відкрила штуку ставити домівки і робила їх доти, доки мужчина не уважав потрібним помочи її, а потім не взяв сего не себе.

Хто кладе шалаші у нинїшних диких племен Африки? Жінки. Хто ставить зимові мешканя у Ескімосів та розпинає скіряні шатра у Індіян? Також жінка. А хто розставляє і звиває кібітку (юрту) у напів диких кочовиків Кирґізів? Все жінки. Так є у теперішних диких людий, так було і у наших далеких предків, як вони лише що дійшли до тої думки, щоби ставити домівки самим, а не конче шукати природної криївки, ями чи печери.

А як так, то безперечно, що жінка зробила людству велику прислугу. Штука будівнича — то діло її рук.

VIII. Як дикі люди прикрашують ся?

Люди камінної і бронзової доби любили прикрашувати свою зброю і носили ріжні прикра-

си: пацьорки, нараменники, перстені. Нинішні дикуни ще більше дбають про прикраси. Смаки у ріжних диких племен ріжні і кожде з них по свому розуміє, що красне, а що ні.

Чорноскірий думає, що найкрасша краска лиця — чорна; на його думку білоскірий Европеєць мало чим ріжнить ся від малпи, або чорта. Чорта представляє він собі білим, а не чорним, як уявляємо собі ми. Червоноскірий Індіянин думає, що і біла і чорна краска лиця не гарна, а червоно-бура скіра — от то дійсно краса!

Шатро Індіян Полудневої Африки.

Безбородий Маляєць, мешканець Маляйського півострова, що лежить в Індійськім океані, уважає бородатих людий виродами; а бородатий Австралієць гордить ся своєю бородою та цінить її високо і не розуміє, як можна вважати

гарними безбородих людий. Словом — кождий розуміє красу на свій лад. Але мало того. Кождий дикун не вдоволяє ся тим, що дала йому природа, а старає ся по свому прикрасити.

Звісна річ, що дикі люди з зимних країв носять одежу із звірячих скір, а мешканці горячого підсоня ходять цілком голі. Ті, що одягають ся в скіру, прикрашують одежу, а ті, що ходять голі, малюють свою скіру ріжними красками. Яркі краски — червона, жовта, зелена, а також біла і чорна найбільше подобають ся їм. Декотрі Індіяни щодня малюють лице червоною краскою, а по цілім тілї виводять ріжнобарвні узори. Декотрі Австралїйцї малюють ціле тіло в білі і червоні паси. До крашеня вживають червоної та білої глини і вугля, або ростинних красок. Мешканці Огнистої Землї малюють лице червоною і чорною краскою, а довкола очий обводять круг із білої барви. Всьо то на думку дикунів дуже гарно і заслугує на похвалу.

На декотрих островах Великого Океану звичай малювати тїло, а особливо лице, дуже розповсюджений. Не оден дикун, що уходить за найкрасшого парубка, має одну половину лиця помальовану цеглясто-червоною, а другу зеленою краскою. Там, де обі краски сходять ся,

Патараґурай, шеф племени Маврі в Новій Зеляндії.

рисує він білу лїнїю, котру тягне здовж грудий і живота, а на право і на лїво від тої лїнії рисує по цїлім тїлї дивовижні узори. Щож дивного, що співгорожани величають його красуном.

Знова у иншого заверниголови лиця і брови намальовані білою краскою, наче вапном, у третього брови червоні, а на чолї чорне колесо і т. д.

У нас часом якийсь хлопчина-вітрогон намаже ся саджою, щоби удавати цигана чи чорта і сьмішити людий, а дикун трактує справу крашеня лиця цїлком поважно; він хоче бути красшим від других або перелякати ворога в часї бою.

Декотрі дикуни ще і нинї вибираючи ся в похід так малюють своє тїло і лице, щоби виглядати як найстрашнїйше і нагнати на ворога страх вже самою появою.

Дикі народи знають ще оден спосіб прикрашувати своє тїло. Вони наколюють своє лице, руки і ноги, або надрізують, і то в якісь узори. Очевидно, що на прорізах роблять ся ранки і виступає кров. Тодї втирають дикуни в ті рани ріжні краски, а по загоєню лишають ся на місци ран ріжнобарвні знаки, котрі вже нїколи не стирають ся.

Се очевидно справляє богато муки і терпінь, але дикун всьо готов знести, навіть найтяжші

болї, аби лиш пишати ся перед своїми товаришами ріжнородностию красок і узорів на своїм тїлї. І треба признати правду, що декотрі з дикунів дійсно дуже гарно помальовані. Які то фіґури, рисунки і узори не випису́ють вони на своїй скірі! Замітне те, що мужчини нї раз не уступають жінкам, а в декотрих племен пристрасть до всяких прикрас далеко більше розвинена у мущин, як у жінок.

Подивім ся якіж то ті прикраси? Лице мешканця Алєутських островів[1] ціле подрапане, а ріжнородні фіґури на їх лици і тїлї представляють птиці, чотироножні звірята і ростини та є виконані яскравими барвами. Фіґури досить неправильні, але не мож сказати щоби були негарні. А знова жінки з острова Мадаґаскар[2] виколюють на своїх руках і грудях майже такі узори, як і вишивки на наших сорочках, а кругом шиї зроблений той взір на подобу обшивки. А дївчата з одного острова Полїнезії[3] так зручно наколюють і запускають красками своє тїло, що скіра виглядає, якби була покрита делїкатною

[1] Алєутські острови тягнуть ся луком від Камчатки, то є північно-східної Азії, до Аляски в північно-західній Америці.

[2] Мадаґаскар — великий остров на схід від полудневої Африки.

[3] Полїнезія — острови на схід від Австралії.

коронковою тканиною. Кількож то праці і терпінь коштує така прискраса! Але треба було в імя краси зносити ті болї, яких зазнавала в часі випалюваня і виколюваня узорів на скірі. Особливо болючим є татуоване[4] уст, але і то перенесе кожда красуня, щоби потім товаришки не насьмівали ся, що у неї червоні уста. Мати червоний, значить ніяк непомальований рот — то для деяких дикунів правдива ганьба. Видко, що француська пословиця: "треба терпіти, щоби бути красним", придумана не лиш для европейських пишних "краль", але і для "диких красавиць".

Визначні люди зпоміж диких племен, вожди чи начальники виписують на своїх лицях і цілім тілї дуже штудерні узори, щоби відріжнити ся від простої товпи. Як дивити ся на образ такого дикуна то здає ся, що то такий одяг на нім, а то барвисті узори виколені на його скірі.

Охота до прикрас і ріжнородних уборів показує ся у дикунів так сильно розвиненою, що вони готові калїчити своє лице на ріжні способи, щоби лиш подобати ся своїм односельчанам.

---

[4] Татуувати значить по їхньому видрапувати узори на скірі.

Женщина племени Маврі в Новій Зеляндії.

Не щадять вони собі болю і калїчать щоки, ніс, губи, зуби — щоби лише догодити моді та дивним понятям про красу. Одні обпиловують собі зуби і красять на жовту, сину чи зелену барву, другі продївають через ніс мідяне кільце, кавалок дерева або кости, а инші встромлюють в уха великі мідяні ковтки або деревляні кружки, похожі на затичку від бочки. Декотрі проколюють дїри в щоках, на обох лицях по одній і вставляють там дорогий камінь, або блискучу бляшку. Инші знов пробивають кути уст і встромлюють туди пестрі пера папуґи чи иншої якої птиці. Шкляні намиста, нашийники з ріжнородних мушель, дрібних кісточок і зубів, зелізні і мідяні нараменники, кавалки яскравих тканин, ленти і ланцушки, ріжнобарвні пера птиць — все се скарби, які кождий дикун хоче мати, щоби надати собі принадний вигляд.

Не мало клопоту мають дикуни із своїми зачісками. Кожде племя і на се має свою моду. У них істнує мода навіть на форму самої голови. Одному на приклад подобає ся голова подібна до редьки оберненої хвостом до гори, а другому така якби редьков в низ обернув і відповідно до вподоби мудрує дикун над тим, як надати малим дїтям бажану форму голови.

Звісно-ж, що голові малолїтка можна надати таку, або иншу форму, як здавлювати її ті-

сними опасками і лещетками. Стиснена голова дитини росте неправильно, вироджує ся і вкінци принимає такий вигляд, який бажає надати її батько.

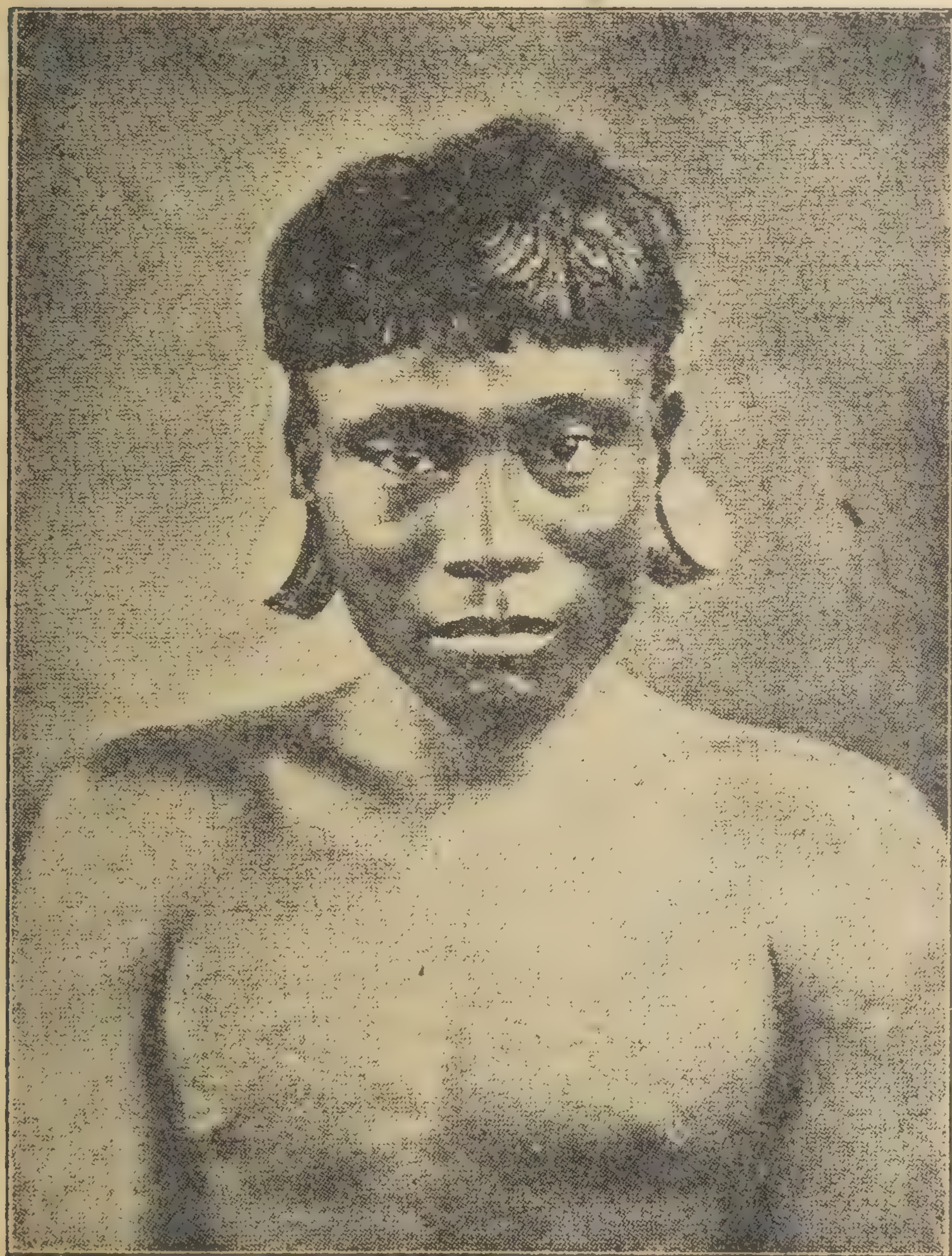
Але що иншого форма голови, а що иншого гарна зачіска. Многі дикуни чешуть ся так кумедно, мов би наречно робили то на сміх а не задля краси. Однак вони думають інакше. Декотрий джиґун тратить на зачіску кілька днїв, маже волосє глиною, або ляком, щоби лиш счудувати других незвичайною формою своїх уплетів. Він напр. обголить пук волося, котре фарбує на червоно. Або закрасить волосє на яку небудь ярку краску а потім поскручує в довгі, сторчачі і повигинані на всї сторони космики — наче огненні язики. Так на його погляд красно.

Але і наші міські красавицї збивають на голові волосє, якби копицю сїна, спинають його гребінцями і роговими шпильками та перевязують золотою стяжкою, а індійська, або австралійська красуня встромлює в волосє яскраве пірє з папуґи, переплїтає його намистом з ріжнобарвних мушель, чи то металевими обручами.

А що до нараменників і перстенїв, то дикуни певно перевисшили нас. Нї одна із наших дївчат, хоч як любить чепурити ся, не згодила би ся носити тілько перстенїв і нараменників, як се роблять дикуни.

Оден знаний подорожник Лївінґстон, оповідає, що жінка начальника одного племени, з полудневої Африки, мала по вісїмнайцять спіжових обручів, загрубшки на палець, на кождій нозї, а крім того попри мідяні кільця під кождим колїном ще по широкому обручеви з слоневої кости над колїнами; а на лївій і правій руцї мала разом 27 обручів і нараменників із спіжу і міди. Крім того мала ще гарне намисто на шиї і пояс із пацьорок, що обхоплював її стан.

Сим я цїлком не хочу сказати, що кождий дикун все прибирає ся. Серед дикунів дуже богато всякої бідноти, якій не до строїв та прикрас. Але многі з них так дуже люблять прибирати ся, що стараються ся придбати яку небудь прикрасу при кождій нагоді, не журячи ся про инші більше потрібні річи. Наведу для приміру слова подорожників: "Здавало ся, що мешканцї Огненної Землї, пише оден з подорожуючих, не хотїли мати нїчого крім того, що мали, і зі всїх річий, які ми їм показували подобали ся їм лише скляні пацьорки". "Хоч Австралїйцї — говорить другий очевидець — ходять так як і мешканцї полудневої Африки цїлком голі, але тим більше дбають про всякі прикраси. Коли я дав одному з них кусень полотна, то він замість обслонити ся ним, подер на довгі

Індіянин, мешканець Полудневої Америки, з орнаментами в ухах.

паси — мов стрічки і обвішав ними голову і шию".

Говорячи про ріжнобравні рисунки, які дикуни видрапують на своїй скірі, не треба забувати на одну важну річ: що такі значки не робить ся лиш з самої охоти до прибираня ся. Дикуни розпадають ся на много малих племен і віддільних родів, котрі часто ворогують між собою. Щоби люди того самого племени могли легко пізнати своїх одноплемінників, зачали носити ріжні особливі знаки, клейма, при помочі котрих можна би було відріжнити членів одного племени від других. У кождого племени є свої особливі клейма-відзнаки і дикуни носять їх з такою гордостию, як урядник свій мундур, а капраль звіздки на ковнїрі.

IX. Одїж дикунів.

Треба відріжняти у дикунів ту одежу, до котрої вони самі додумали ся від тої, яку вони переняли від людий культурного світа.

Многі і великі простори у всїх частях світа, котрі 100—150 літ тому були майже незвісні для Европейцїв, нинї заселені Нїмцями, Французами і Анґлїйцями. Такі околицї, в які з трудом перебирали ся давнїйше лише найвідважнїйші подорожники, нинї поперетинані зеліз-

ничним шляхом і належать до Европейців. Відвічні ліси і безмежні степи Північної і Полудневої Америки, пустині і дебри Африки, та Австралії, недоступні закутки Азії і численні острови розкидані по безмежних просторах Великого, Атлянтійського і Індійського океанів—були до недавна власностию ріжних диких народів, що жили тут в первіснім стані, далеко від освічених народів і цілком не цікавили ся тим, що діє ся за межами їх країн, або і не знали, що крім них та найблизщих їм ворожих племен істнують ще якісь люди. Тепер обставини значно змінили ся. Анґлійці, Німці, Французи, Італійці, Іспанці та Портуґальці, Голяндці і Росіяни продерли ся в царство дикунів, підбили їх землї і повводили инші порядки. Завзято боронили дикуни свій край перед навалою чужоземців; але дивно булоб колиб нужденний дикун, узброєний колом, копієм чи луком, переміг Европейця, що прийшов в його країну, узброєний пушками, шаблями та гарматами. По розпучливій нерівній борбі піддали ся нещасні дикуни і віддали ворогам свою землю враз з всїми її богацтвами.

Многі войовничі племена цілком вигинули в борбі з Европейцями, а племена більше смирні та безрадні поволи вигибали та і по нинї вими-

рають побіджувані на кождім кроці Европейцями.

Покірні дикі народи живучи побіч з своїми більше освіченими побідниками зачали перенимати від своїх нових сусідів деякі привички — очевидно передівсім самі найпоганійші звички— піяпство та пяну розпустну гульню. Однак рівночасно переняли дикуни від Европейців і дещо більше користне, а іменно навчили ся ставити гарнійші і тревалійші доми та одягати ся подібно як Европейці. Африканські Неґри, чорноскірі мешканці Австралії і островів Великого океану та дикуни Індіяни часто одягають ся так, як осілі там европейські кольоністи.

Тепер можна стрітити Неґра одітого в чорний фрак, в циліндрі, цвікері, в рукавичках та ще і з паличкою в руці. Але звичайно одягають ся вони в яку небудь драну блюзину, або в сорочку з яскравої бавовняної матерії. Однак і такий одяг не можна уважати властивою пошею дикунів, се вже переняте від Европейців.

В щож одягав ся "дикий чоловік"? Яка його питома ноша?

Наперед треба повторити те, що вже було сказане висше, що декотрі племена із горячих країв ходять усе голі. Коли знаний подорожник Бекер звиджував декотрі місцевости Африки, то всі дикуни, яких він надибав, були цілком нагі.

То само писав і другий подорожник Лївінґстон. Дикі люди, котрих він стрічав, цілком не журили ся про одїж, а коли їх питали чи вони встидають ся ходити голі, то вони не розуміли, як може чоловік встидати того, що він голий.

Так ходили і Австралїйцї, коли прибув до них звісний мореплавець Кук; вони не мали жадної одежі лише на шиї висїло намисто з гарних мушель (черепашок), а на бедрах висїли тороки з людського волося.

Найбільше уживаною у них частию одежі є пояс з позавішуваними на нїм прикрасами; пояс роблять з кавалка скіри або якої небудь грубої матерії, або плетуть та крутять з трави або кінського чи то і людського волося — немов посторонок і обвішують великими мушлями, пестрими шматами та нанизаними на шнурок камінними і деревляними пацьорками. Деколи причіпають до пояса як прикрасу кусень скіри або і хвіст з якогось звіряти. Замість пояса носять часто перевязку на животї, або коротку запаску.

Такі запаски роблять з ріжного матеріялу; одні прикривають ся по просту великим та міцним листом пальми або банана, инші плетуть з шувару і шерсти, а ті, що навчили ся вже виробляти тканини, із грубої вовняної чи бавовняної матерії.

Инші дикі люди одівають щось на подобу коротких спідниць зроблених з рогожки, сплетеної з трави або тоненького лика. Декотрі знову носять сорочки і то не прості, а зроблені з кори.

В декотрих краях прим. в лїсах Бразилії росте особливе дерево, з котрого кори роблять сорочки. Таке "сорочкове дерево" має дуже мягку і тонку але при тім міцну і елястичну кору. Дикун відрубає пень такого дерева і зсуне з него кору, якби одностайну трубу, потім розібє і розмочить ту кору до мягка, проріже діри на руки — тай сорочка готова.

Дикуни горячого підсоня носять часом на собі і скіри убитих звірят. Найчастїйше се скіра льва, тигра, леопарда або пантери. Таку одежу властиво і не можна називати одежию. Накидаючи на плече скіру тигра чи льва дикун і не думає накривати свою наготу, лише хвалити ся своєю відвагою і зручностию в ловах на тих диких звірів. Хибаж то жарти справити ся з тигром чи пантерою? Тому то і одіває дикун з гордостию скіру хижого звіряти, щоби всі знали, що він убив того лютого і кровожадного хижака.

Цїлком инакше дїє ся в зимних країнах. Звірячі скіри служать тут за правдиву одежу, бож годі ходити голишем підчас тріскучих морозів. Теплі кожухи північних звірів хоронять і людий від студени. Убивши медведя, вовка чи північ-

ного оленя (рена), здирає з него скіру і окутує ся нею від ніг до голови. Із великої скіри не штука зшити якій такий кожух. Прорізати отвори на руки і пришити рукави — тай шуба готова. Так і роблять Ескімоси, мешканці далекої півночи. Инші знову шиють із кожуха куртки і штани, а також шапки і обув.

Коли ми говорили про первісних людий камінної доби, то згадували і про те, що люди одягали ся в звірячі скіри. Нічого і казати, що одежа того часу не могла і не доховала ся дотепер, бож камінний вік був в Европі много тисяч літ тому назад, а через такий час жадна одежа не заховала би ся. А все таки ми маємо право утвердити, що в ті давні часи ходили мешканці Европи в звірячих скірах. Так одягають ся дикуни, мешканці зимних країв, таку ношу мали певно і наші давні предки.

Ми бачили також, що мешканці горячих околиць цілком не носять одежі, або носять на тілї яку небудь прикрасу. Виходить, що і первісні люди горячих країв не одягали ся. З разу завішував собі він на шию або в поясї шнурок з прикрасами. Потім замість пояса запинав ся запаскою, а запаску заступила пізнїйше спідниця. Так само з заслони зробленої з деревної кори, або личаної рогожі повстала сорочка. Навчивши ся плести рогожі з трави та шувару зро-

бив чоловік перший крок до того, щоби навчити ся ткати сукно та полотно.

З початку такі тканини були прості і грубі, а потім стали виробляти їх чимраз ліпше. Ми, дивлячи ся на тоненьке полотно, або вовняну матерію і не подумаємо і не дамо здає ся віри, що виробляти полотна придумали наші далекі предки- дикуни, котрі перед тим вміли лише плести рогожі та плетїнки.

X. Зброя і господарські знаряди дикунів.

Декотрі дикі народи доперва тепер переживають "камінну добу"; у них нема инших знарядів окрім кремінних, кістяних та рогових.

Знаряди Ескімосів, яких они вживають до польованя на звірів і риболовлї цїлком похожі на знаряди людий з камінної доби. Так само преріжне домашне начинє і прикраси, які Ескімоси виробляють із костий і зубів тюленів, моржів і китів дуже нагадують нам вироби первісного чоловіка. То само можна би сказати про вироби австралїйських та африканських дикунів.

До виробу своїх знарядів бере дикун всьо, що лиш трохи надає ся до тої цїли: черепки великих мушель, відламки костий, зуби великих звірів і риб. Розлупавши більший кавалок

кременя на тонкі плитки з острими краями, він робить з них ножі, скрібачки, наконечники до копій і стріл. Острий кусник кременя робить дикунови не одну прислугу; передовсїм служить він за ніж, котрим можна розпороти і здирати скіру з убитого звіряти, острим кінцем можна пробити дїрку а навіть провертїти кість; отже може він служити за шило, долото і сверлик. Відлупки кременя прикріплені до патика служать за копіє або стрілу і не один дикун має богато таких стріл. Зрештою наконечники до стріл і копій робить ся не лишень з кременя, але також і з звірячих зубів і кости. Ножі і скрібачки роблять часто свою службу без ручок але часом прикріпляють до них держальна і то не прості а різблені.

Камінь і דручок мають для дикого чоловіка велику ціну. До гарно вигладженого каменя прикріпляє ся держак — і є готовий топір або молоток Особливо богато труду коштує дикуна прикріплене камінного топора до топорища.

Для нас, привикших до добрих залїзних топорів, ся справа не трудна, але не так для дикунів. Бразилїйський Індіянин згинає галузу в ключку і там привязує острий камінь — тай має сокиру. Ескімо або мешканець Полїнезиї привязує ременем або ликом. Індіянин з Північної Америки бере на топорище дручок груб-

ший з одного кінця і вбиває в него острий камінь — і топір готовий. Часом вбивають они камінь в ростуче деревце, а коли рана на деревци закипить і камінь міцно заросте — зрубують або ломлять деревину разом з вреслим вістрєм і одержують топір.

Всі ті топори ріжнять ся від наших не лише тим, що вони камінні а не зелїзні; дикун прикріпляє держак до плитки, а мй власне противно: набиваємо сокиру на топорище, а не топорище на сокиру. Так роблять і ті дикуни, що навчили ся вертїти камінь.

Топором послугує ся дикий чоловік не лише дома, але на ловах і на війнї. Не диво, що вони ідуть до бою з топорами; часом кидають ся на ворога лише з суковатою ломакою.

Не одно дивне у тих дикунів!... У нас на примір лук і праща — діточі забавки, а у Індіян і дикунів з островів Великого океану — найлїпше оруже, котрим вони знаменито орудують підчас ловів і борби.

Або візьмім рільничі знаряди дикунів; в порівнаню з нашими, видають ся вони дуже нескладними і непригідними. Але щож тут дивного. Нинї дикуни знаходять ся майже на такім степени розвою, як люди камінної доби, тому і знаряди їх такі, яких вживав наш далекий предок — первісний чоловік.

Господарські знаряди і хатна посуда уліпшує ся постепенно. То, що тепер майстерно вироблює ся, давно, або не було цілком знане, або було грубе і незугарне. Та не лиш се. Можна доказати, як поодинокі знаряди не лише розвивали ся і уліпшували ся, але як зміняли ся на цілком нові. Так із простої сохи повстав плуг, а із наконечника копія меч і шпада.

Австралієць все носить з собою заострену палку; при помочи тої палки випорпує з землї їдоме коріне.

Бушмени вживають до тої цїли дручка з прикріпленою костию, а Індіянин прикріпляє до палки оленячу лопатку або шкаралупу черепахи — і такий знаряд служить йому за мотику і лопату. Вкінци многі дикуни уживають до копаня землї дручка з заостреним суком на кінци. З такої то сапи чи мотики повстав протягом віків плуг.

Мешканці Швеції обробляли в давнину свої поля при помочи грубого смерекового кола з заостреним суком, а народні перекази Шведів поясняють, як така сапа перемінила ся в плуг. Деревляну мотику робили щораз більшу і тяжшу і зачали волочити її по земли та в сей спосіб випорювали борозду. Потім зачали робити таку мотику з двома кінцями, за оден нїби за дишель люди тягнули, а другим кермували і при-

тискали, як плугатор чепігами. Потім той сук, що пoров землю, зачали оковувати зелїзом, а вкінци замість людий зачали запрягати волів і коний.

Таксамо первісний топір з грубо оббитого каменя, змінив ся з часом на топір шлїфований, а потім заняв його місце топір із бронзу. З бронзового топора повстали — виробили ся ріжні роди знарядів і оружа: сокира, палаш і шабля. А знову наконечники копій дали початок списам, кинжалам, мечам і шпадам.

Таксамо хатна обстанова, глиняне і дерв'яне начинє, рибацькі прилади і прикраси зміняли і улїпшували ся протягом часу.

XI. Пожива диких людий.

Знана річ, що чоловік таке сотворінє, котре всьо їсть. Ріжне мясо і риба, яйця, молоко, хлїб, горох, бульба, овочі, ярини — всьо то пожива чоловіка. Але дикуни їдять богато такого, чого ми і до рота не возьмемо. Хтож з нас їв би комахи? А для многих дикунів се дуже лакома страва.

Для Індіянина товсті терміти (білі великі мурашки) — предобра їда, а обридливі на наш погляд грубі гусеницї жука є для них правдивими ласощами. Також їдять і саранчу; зби-

рають її цілими купами, сушать і ховають на "передновок", коли не можуть роздобути більше смачної поживи.

Бушмени їдять мурашки з великим вдоволенєм, а дикун бразилійських лісів Ботукуд встромлює прут одним кінцем в муравлиско, а другий бере в рот і чекає доки мурашки не повлазять йому просто до горла.

Австралієць бродить цілими днями по своїх непривітливих пустинях і збирає насікомих, черваків і слимаків — аби лиш чим небудь заспокоїти докучливий голод. Дикун із безплодних скалистих гір Північної Америки витягає костуром з нори ящірку, або вбиває каменем гадюку — і пожирає свою добичу без найменшого обридженя.

Змії, жаби і черепахи є смачною стравою для многих чорноскірих мешканців Африки. Мешканець Огнистої Землї цілими годинами вештає ся по пустих побережах своєї негостинної вітчини і збирає викинені морем слимаки.

Словом — кожде племя живить ся тим, що "Бог дасть", і не перебирає в поживі. Поневолї будеш невибагливий, як нема що їсти. Добре як дикун жиє в такій околици, де природа сама, так сказати-б, всьо під ніс йому встромить; добре як він жиє серед буйних лїсів, переповнених всякою дичиною і ріжнородними плодами

земними, коли близько знаходять ся озера і ріки, що аж кишать від риби. Тоді на його услуги: мясо чотироногих і пірнатих звірів, пташині яйця, дикі плоди і овочі, корінє і бульви, ягоди, оріхи а навіть мід диких пчіл. Колиж то, бачите, не богато на світї таких молоком і медом текучих країв. От чому многим дикунам приходить ся їсти всяку погань, аби лиш не вмерти з голоду.

Мясо з найріжнороднїйших животин, їдоме корінє і инше їсть дикун сире, однак з того не виходить, щоби він цїлком не умів приготовляти собі страв. Мясо на приклад припікає він часом або сушить та вудить, щоби переховати на довший час.

Індіянин на примір приготовляє великі запаси сушеного мяса. В тій цїли крає він цїлого буйвола на дрібні кавалочки і сушить на сонци, а Африканець крає мясо на тонкі, а довгі пасочки і сушить на розпаленім каміню. Трохи інакше поступають мешканцї Бразилії. Вони плетуть з прутя лїску і завішують на чотирох стовпах, та накладають на ту плетїнку куснї мяса або рибу, а під сподом розкладають огонь; в той спосіб мясо не лише сушить ся, але і вудить ся.

Так приладжують дикуни мясо на запас, а коли треба їм приладити мясо на обід чи на ве-

черу, а не до переховання, то они печуть його в горячім попелі, на розпеченім каміню або на рожні. Тут власне можна пізнати, як дуже ріжнить ся штука кухарська дикунів від нашої.

Цікаво подивити ся, як Патаґонці — так називає ся одно дике племя з Полудневої Америки — приладжують собі на обід цілого струся. Витягають они із струся воле і накладають там каміня розпаленого до червоности, так само на всїх мясистих частях сего великанського птаха роблять надрізи і напихають горячим камінем; так начиненого струся завязують як мішок скірою, стягненою з ніг і загрібають цілого в горячий попіл. По двох-трох годинах печеня вже готова; виймають її з попелу, ділять на части і їдять. Щось подібного придумали і дикуни Австралії та декотрих островів Великого Океану, ріжниця лише в тім, що до печеня страв мають они осібні печі. Хоч по правді то не є жадні печі, лиш прості ями виложені камінем. В ямі кладуть огонь, а як огонь вже вигорів, згрібають попіл в оден кутик, а в яму на розпалене камінє кладуть рибу, корінє і овочі, а навіть цілі велпкі звірята. Коли звіря дуже велике напихають його горячим камінем, щоби ліпше пропекло ся. Відтак засипають яму горячим попелом і чекають, аж обід спече ся гарненько.

Спечи мясо лекше чим зварити, тому що до вареня треба мати яку небудь посуду — горнець чи котел. Та не всяку посуду мож приставити до огня, хочби хтів в ній лиш воду варити; деревляна посуда до того не надає ся, бо згорить скорше ніж закипить в ній вода. Лишає ся хиба глиняна посуда. Алеж в тім ціла біда, що декотрі дикуни — хочби Австралійці, Бушмени, Огнеземельці і др. цілком не знали глиняної посуди тоді, як відкрили їх Европейці, а декотрі і до нині не мають понятя про глиняне начинє.

Виходить, що і в сім згляді подібні декотрі нинїшні дикуни до наших прастарих предків. Щоби рішити, в який спосіб наші дикі пращурі варили собі їжу, яке мали начинє і як впали на думку виробляти начинє з глини — треба знов приглянутися на хазяйство нинїшного дикуна.

Бушмен бере шкаралупу струсиного яйця і она служить йому за збан і за горнець; дикун з островів Великого Океану вживає до тої цїли лупину великих кокосових оріхів; чорноскірі Африканцї хіснують ся пустими тиквами і посудою з соломи, шувару і лика. Такі плетені миски, горшки і коновки зроблені так старанно, що можна переховувати в них вигідно воду, молоко і ріжні напої. Індіяни видовбують

ведра, миски, горшки і горнятка із дерева, а Австралійці майструють собі чаші із малпячих а навіть людських черепів, заливаючи отвори смолою.

Крім того майже всі дикуни уживають як посуду панцира з черепах і великі мушлї, або роблять фляшки і бордюги із шкіри ріжних малих і великих звірів.

Видно, що посуда дикунів все таки досить ріжнородна. Алеж чи можна зварити в такій посуді мясо чи юшку?

Показує ся, що можна, але не треба при тім ставити деревляне або плетене начинє в огонь лише брати ся на инші способи.

Можна на примір наповнити шкаралупу кокосового оріха водою і положити її не в огонь, а в горячий попіл; шкаралупа не згорить, а вода загріє ся, хоч і не дуже сильно. Можна також налити холодної води в деревляний чи плетений горщик, накласти туди куски сирого мяса чи рибу, а потім накидати в воду розпаленого каміня, вода зачне кипіти, а по якімсь часі і страва буде готова.

Так власне роблять ті дикуни, що ще не знають глиняної посуди, так робили може і люди камінної доби.

Замітне те, що декотрі дикуни варять собі їду навіть в ямах. Ассінабони, індийське пле-

мя з Північної Америки, викопують в земли ямку, вистелюють звірячою скірою, щоби вода не всякала в землю, наливають води і кидають розпалене камінє тай варять в тім окропі мясо. Се племя і назву свою дістало від способу вареня страви, бо Ассінабони — значить "каміновари".

Мабуть ніхто не стане сперечати ся, що вичислені способи вареня не зовсім зручні. Тому декотрі дикі племена обмазують свої горшки та миски з тикви глиною, а инші виліплюють нею свої плетїнки із середини.

Можна припускати, що первісний чоловік в сей спосіб додумав ся робити глиняну посуду. Зразу довбав дупло в дереві чи плїв з прутя щось на подобу кобілки, потім виліплював з середини глиною. Дерево чи плетїнка згоріла, а глиняна середина твердїла і випалювала ся тай так повставав глиняний горнець, ще і був на нїм рисунок, відтиск згорівшої плетїнки.

Потім пробував первісний чоловік ліпити глиняне начинє з вільної руки, без деревляних форм та прутикових кошиків. Колиж придумали гончарське колесо, то люди почали виробляти глиняну посуду чимраз ліпше.

А в міру того, як розвивали і розповсюднювали ся гончарські вироби, уліпшувала ся і штука вареня страв.

XII. Людоїди.

Коли була бесїда про поживу дикунів, то до річи буде сказати дещо про людоїдів. Так називають ся такі дикі племена, котрі їдять людське мясо.

І тепер навіть є ще людоїди по ріжних закутках земної кулї, а давнїйше сто-двіста лїт тому було їх без порівнаня більше. Звичай їсти людське мясо був у ріжних племен Африки, Австралїї і Америки і держить ся декуди по нинїшний день. Якжеж повстав сей нелюдський звичай? Нам, очевидно, трудно поняти як люди можуть їсти людий, але не забуваймо, що житєві обставини і понятя дикунів цїлком не такі, як у нас.

Значить, що не мислиме для нас — то може бути для них цїлком звичайним і на відворот: то, що звичайне у нас, для дикуна цїлком чуже.

Ми знаємо, що між дикунами панує вічна ворожнеча; кождий маленький народець вважає своїх сусїдів чужинцями, не відносить ся до них прихильно і при кождій нагодї шукає собі з ними зачіпки, зачинає спори і виповідає війну. Звісна річ, що безнастанні спори та війни роблять людий лютими та жорстокими.

Вороги не обходять ся з собою, як люди, а стають подібними до диких звірів, готових

кождої хвилини напасти на себе та розшарпати на кусні.

Щож дивного, що серед таких відносин дикуни одного племени полюють на членів иншого ворожого племени, як на диких звірів. Для Африканця кождий чужосторонець цілком не такий чоловік, як і він, а скорше дикий звір, в якого він стріляє з такою самою приємностию, як в вовка чи тигра; а коли дикун до того голодний і не має під рукою иншої добичі, то він і не від того, щоби свого убитого ворога зїсти.

Так отже ворожнеча і недостаток поживи зроджує людоїдство і замінює декотрих дикунів в людоїдів. З часом привичка до поживи з людського мяса зміцняє ся і стає звичайною річию, на стільки звичайною, як їджене мяса звірів, чи овочів ростин.

Впрочім не сам голод змушує дикуна до людоїдства. Коли їх питали чому так роблять, одержували майже ту саму відповідь: Пожива з людського мяса збільшує силу і додає відваги.

Відповідь — на нашу думку — не мудра, але дикун толкує її на свій лад. Він думає, що пожираючи мясо ворога і випиваючи його кров, він зїдає і його душу, а тим самим і всі прикмети зїдженого чоловіка.

Та на тім не конець. Дикун думає, що душа убитого чоловіка зачне мстити ся на нім; буде являти ся йому в снах, буде мучити і переслїдувати на кождім кроцї, перешкаджати на війнї і ловах та в домашнїм хазяйстві. Щоби отже цїлком знищити свого ворога, зїдає дикун його мясо, думаючи, що тим способом душа убитого зіллє ся цїлком з його душею і стане нешкідливою.

Трудно уявити собі більше відражаючий вид, як пироване людоїдів. Пир уладжує ся звичайно по удачнім походї на сусїдів. Побідники притягають в свою оселю кілька плїнників, звязаних за руки і ноги. Войовники збирають ся на майданї, а по серединї розпалюють великий костир.

Невільників кладуть на землю недалеко від костра. Потім дикуни беруть ся за руки і пускають ся в танець. З кождою хвилею танець стає більше бішений. Дикуни крутять ся кругом костра наче шалені і роздирають воздух нелюдським криком, свистом та ревом. Се їх побідний танець і співи.

В тім вискакує кількох з товпи і ударами топорів убивають увязнених. Тодї розярена товпа людоїдів зачинає крівавий пир. Розрубують убитих на куснї, їдять їх мясо і пють кров, а над серцем то так і рвуть ся.

Або візмім звичаї дикого племени Марімо із Полудневої Африки. До стовпа привязують побідженого в бою чи то зловленого де нечайно ворога-сусїда. Товпа дикунів розложила ся кругом нещасного; она ворушить ся, піднимає в гору руки і бурмоче щось — наче молить ся. Потім убивають нещасного вязня. Кров і мозок його збирають і палять, а попіл розсївають по поли; решту тїла розпайовують та пожирають.

В дїйсности се вже не обід людоїдів, а жертва. Убитий чоловік — се жертва, яку приносять якомусь невідомому божеству.

Отже людоїдство іде нераз рука в руку з приношенєм жертв, в якім приносить ся в жертву не звіря, а чоловіка; дикун очевидно думає, що така жертва особливо подобає ся божеству.

Звичай приносити в жертву людий істнував у многих старинних народів. І так ще недавно істнував такий звичай у Кондів, що мешкають в Індії. Ось як описує оден очевидець жорстокі звичаї Кондів: "В землю вбивали грубий стовп і привязували до него жертву-чоловіка в сидячій поставі; його помазували маслом і "куркумою" (жовтою фарбою), прибирали цьвітами і поклоняли ся йому протягом цїлого дня. В ночи виводили кругом жертви співи

і ігрища. Так було через дві доби, а на третий день давали привязаному напити ся молока, а найстарший жрець молив богиню, щоби она зіслала благословенє своїому народови, плодючість полям, здоровлє людям, худобі і домашнії птици, та успіхи в усіх ділах населеня. Після тої церемонії вели жертву в гущавину і зарубували топором; щоби призначений на смерть мученик не опирався ломили йому кости в руках і ногах, або поїли дурманом. Товпа слідила за всім, а потім товпили ся, щоби кождому припав хоч кусочок жертви".

Про жорстокі обряди дикунів розказували ми нарочно, щоби показати, що звичай їсти людське мясо походить нераз не з кровожадности. В таких случаях убиває дикун не ворога, а близького чоловіка і зїдає його без чутя злоби або мести, а тому, що надіє ся ублагати соїх богів і випросити ліпшу долю для цілого народу. Ще менше можна винувати дикуна, коли він їсть тіло убитого в бою друга, в тії вірі, що душа помершого зілле ся з його власною душею і знову зачне жити. Бож бувають і такі роди людоїдства.

Мерзкими і обридливими мусять видавати ся нам людоїди — все одно чим би они не руководили ся уживаючи людського мяса як їду. Але не забувайте, що они дикуни, а дикун усе

нещасний невіжа-нуждар. І з причини його нетямучости много приходить ся процати йому.

XIII. Як дикуни добувають огонь?

Огонь має для чоловіка велике значіне; його полумінь осьвічує нічну темряву, а тепло огріває тїло підчас непогоди; при його помочи приготовляємо їду. Очевидно-ж, що печи і варити навчили ся люди аж тоді, коли вміли вже добувати і піддержувати огонь.

Чоловік не лише користує ся огнем, але і вміє добути його, розярити, піддержувати і загасити після потреби.

Нема здає ся на земли ні одного племени, котре не зналоби огня. Кажемо "здає ся", бо оден подорожник оповідає, що він надибав таке племя. Се було в 1841 р., коли він враз з товаришами причалив до берега одного з островів на Великім Океанї. "Мешканцї того острова — пише подорожник — гарні, добре збудовані, добродушної вдачі і дуже охочі вимінювати ріжні річи. У них не можна було знайти слїдів огня, головень, вугля, попелу; они їли всьо сире. Іскри при кресаню огня і дим з циґар приводили їх в такий страх, як гуркіт грому, або гук вистрілу".

Якжеж дикуни добувають огонь? У нас є сїрники, при помочи котрих можемо і сьвічку запалити і затопити в печі. А дикуни сїрників не мають, щож вони роблять?

Бушмен бере сухе полїно, опирає одним кінцем в груди, а другим в землю і тре з цїлої сили другим сухим полїном. За кілька хвиль сухе полїно від тертя загріває ся, а потім запалює ся.

Австралїєць вишукує спорохнявілу колоду і доти тре палкою, доки не запалить ся підложена суха трава.

Се найпростійші способи добуваня огня. Так певно добували огонь і люди давної минувшини. З часом добували огонь трохи інакше. Спосіб лишив ся той сам — терте, лише прилади змінили ся.

Між тими приладами перше місце занимає сверлик до добуваня огня, чи як його звуть "деревляне огниво". От таке то огниво знайдеш у всїх диких народів, лише що не всї однаково його роблять.

Огниво Австралїйцїв складає ся з дощинки і патичка, зробленого з твердого і сухого дерева. В дощинцї зроблена ямка, в котрій доти труть патичком, доки дошка не розпече ся та не посиплять ся іскри.

Крутити деревляний сверлик можна також при помочи навиненого ременя.

Мешканець Алеутських островів притискає сверлик до дощечки зубами що має сили і рівночасно крутить його руками при помочи навиненого ременя. Чим скорше вертіти сверликом, тим скорше дошка задимить ся.

Ще ліпше огниво мають Ескімоси. Сверлик вводить ся в рух при помочи лука з тятивою, котрий заступає ремінець. Ескімос натискає сверлик зверху дощинкою, котру держить в лівій руці, а правою тягне лук в зад і в перед і вправляє сверлик в рух. Коли зачне добувати ся дим і повставати іскри треба приложити кусень порохна, або иншого легко запального матеріялу — і загорить полумя.

Огонь добуває ся також при помочи кресала. Кількадесять літ тому і у нас уживали таких кресал; ударами кусня кременя о сталь викресувало ся іскри і запалювало ними "чир" — суху губку.

Кресала знаходять ся в декотрих стародавних могилах-курганах. Видно отже, що декотрі первісні люди уміли добувати огонь не лише при помочи деревляного огнива, але і кресалом.

Від коли істнує земля, істнує і огонь. Блискавка ударяє в дерево і запалює його; огне-

дишні гори — вулькани викидають цілі маси огняної ляви, котра спливаючи, чи радше спадаючи на збіча гори запалює цілі ліси; вкінци із деяких земних щілин добувають ся ґази, котрі на воздусї загоряють полуміницю.

Так буває нераз тепер, так було по всї віки, навіть тоді, коли чоловіка не було ще на земли. Та з того не виходить, що і чоловік відразу знав добувати огонь. Мабуть много часу минуло, доки люди додумали ся розводити огнище, щоби погріти ся в часї зимна та зварити страву.

Але от що цікаве: чи користували ся люди тим огнем, що дає сама природа? Навряд. Огонь від грому, з вульканів і запальні ґази — явища досить рідкі; таким огнем не запоможеш ся в кожду пору і всюди. Тому довело ся людям придумати власні способи до добуваня огня. Хто і коли видумав той спосіб — не знати. Старинний китайський переказ оповідає, будьтоби оден із мудрців увидів на дереві птицю, котра доти довбала дзюбом сучок, доки він не запалив ся; тоді мудрець придумав деревляне огниво, котре з того часу стало служити всїм людям. Однак то лише повіре-байка.

Звісне лиш одно: що люди старо-камінної доби вміли вже добувати огонь при помочи дерева, або кременя.

Значить, що китайський мудрець ні при чім і нема йому за що дякувати. А як належить ся яка дяка за то, то хиба нашим прабатькам або праматерям з камінної доби. Дуже можливо, що власне жінки видумали ліпити глиняну посуду і добувати огонь, бо они завідували хазяйством в своїх печерах, а мущини бродили цілими днями по лісах шукаючи за добичею. Однак річ певна, що огонь, котрий повстає в наслідок тертя, відкрили наші прабатьки чи праматері цілком случайно і заслугою їх може бути лише то, що они навчили ся добувати огонь коли схочуть і використовувати в ріжних потребах.

(Кінець.)